

Міністерство освіти і науки України

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

**Факультет психології та соціальної роботи
Кафедра дошкільної освіти**

Освітня програма «Дошкільна освіта»
Спеціальність 012 Дошкільна освіта

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття освітнього ступеня «магістр»

**«ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ
СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ »**

КАЛІНІЧ СЕРГІЙ ІВАНОВИЧ

Науковий керівник:

Кононко О.Л., докт. психол. н., професор кафедри
дошкільної освіти

Рецензенти:

Допущено до захисту: Протокол № від 2022 р.
Завідувач кафедри дошкільної освіти:

Кононко О.Л., докт. психол. наук., професор

Ніжин – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1. Соціальна компетентність як наукова категорія

1.2. Особливості розвитку соціальної компетентності у дошкільному дитинстві

1.3. Педагогічні умови ефективного формування у дошкільників соціальної компетентності у комунікативній діяльності.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

РОЗДІЛ 2. ДІАГНОСТИКА ТА ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В ПРОЦЕСІ СПІЛКУВАННЯ З ОДНОЛІТКАМИ

2.1. Програма та методика констатувального експерименту.

2.2. Характеристика рівнів вихованості соціальної компетентності дітей 5-7 років.

2.2. Система роботи з формування у дітей старшого дошкільного віку соціальної компетентності у спільній з однолітками діяльності

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

ВИСНОВКИ.....

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ДОДАТКИ

Анотація

Тема кваліфікаційної роботи «Формування соціальної компетентності дітей старшого дошкільного віку» досліджувалася на теоретичному та емпіричному рівнях. Результати вивчення представлено у двох розділах роботи. На теоретичному рівні схарактеризовано стан розробки проблеми вітчизняними та зарубіжними фахівцями; розкрито особливості розвитку соціальної компетентності у дошкільному дитинстві; обґрунтовано педагогічні умови оптимізації процесу виховання вказаної інтегральної якості у закладі дошкільної освіти. З метою розв'язання емпіричних завдань дослідження розроблено програму й методiku констатувального експерименту; визначено критерії, показники та структурні компоненти вихованості у дітей 5-7 років соціальної компетентності; описано рівні сформованості даної якості у досліджуваних старшого дошкільного віку; розроблено систему формування соціальної компетентності, обґрунтовано педагогічні умови оптимізації освітнього процесу, розкрито методи виховання даної моральної якості у дітей 5-7 років.

Ключові слова: *розвиток особистості, соціальна компетентність, соціалізація дитини у ЗДО, критерії сформованості та педагогічні умови розвитку соціальної компетентності.*

Abstract

The topic of the qualification work "Formation of social competence of older preschool children" was studied at the theoretical and empirical levels. The results of the study are presented in two sections of the work. At the theoretical level, the state of development of the problem by domestic and foreign specialists is characterized; the peculiarities of the development of social competence in preschool childhood are revealed; the pedagogical conditions for optimizing the process of education of the specified integral quality in the preschool education institution are substantiated. In order to solve the empirical tasks of the research, the program and methodology of the ascertaining experiment were developed; the criteria, indicators and structural components of upbringing in children 5-7 years of social competence are determined; the levels of formation of this quality in the studied older preschoolers are described; a system of social competence formation was developed, pedagogical conditions for optimizing the educational process were substantiated, and methods of raising this moral quality in 5-7-year-old children were revealed.

Key words: *personality development, social competence, socialization of a child in preschool education, criteria of formation and pedagogical conditions for the development of social competence.*

ВСТУП

Актуальність дослідження. Соціальна компетентність є однією з найбільш важливих характеристик позитивного розвитку особистості. Уміння встановлювати та підтримувати контакти з дорослими та однолітками, рідними та незнайомими людьми, представниками різних статевих груп та етносів – необхідні уміння сучасної людини. Соціальні уміння і навички, моральні якості та почуття вкрай важливі для становлення та розвитку особистості, виступають магістральною лінією розвитку особистості дитини дошкільного віку. Вони не даються дошкільнику від народження, а формуються завдяки життєвому досвіду під впливом виховання. Виникають вони не одночасно, а проходять складний шлях розвитку протягом дошкільного дитинства.

Своєчасне формування соціальної компетентності визначається зрослими вимогами суспільства до зростаючої особистості. Чимало фахівців вивчали цю проблему на різних етапах онтогенезу, включаючи дошкільний вік. Водночас залишається до сьогодні нечітким розуміння провідного поняття, подібність феноменів соціалізація, соціальні уміння, соціальна зрілість та соціальна компетентність.

Проблему формування соціальної компетентності у вітчизняній науці розробляли І.Бех, А.Богущ, Н.Гавриш, І.Дичківська, Т.Поніманська, І.Рогальська, О.Сухомлинська, Т.Титаренко, К.Чорна та інші фахівці. Проблема соціально-морального розвитку дітей дошкільного віку є предметом уваги таких дослідників, як А.Аніщук, Л.Бобро, М.Гончарова-Горянська, Л.Карнаух, Т.Лесіна, Л.Лохвицька, О.Кононко, О. Косенчук, О.Лісовець, С.Матвієнко, Н.Пихтіна та інші. Ними розроблено теоретико - методологічні підходи до дослідження проблеми формування соціальної компетентності на етапі дошкільного дитинства.

У Базовому компоненті дошкільної освіти як державному стандарті, зазначено, що на кінець дошкільного періоду життя в дитини мають бути сформовані базові якості особистості, зокрема, самостійність,

відповідальність, креативність, людяність, справедливість, чуйність, ціннісне самоставлення, більш-менш адекватна самооцінка. Як зазначають провідні фахівці, найбільш ефективно формується соціальна компетентність в процесі спілкування та спільної діяльності з дорослими та однолітками. У процесі спілкування розвивається емоційно-вольова сфери зростаючої особистості, її моральні почуття [2].

Виховуючи дитину старшого дошкільного віку, дорослі мають усвідомити, що спілкування виступає могутнім виховним засобом. Саме завдяки комунікаціям розвиваються самостійність, вміння утримувати мету діяльності, оптимістично ставитися до труднощів, самостійно або з допомогою дорослого їх долати, досягати кінцевого результату, більш-менш адекватно оцінювати результати власних зусиль.

Аналіз наукових праць засвідчив, що до сьогодні бракує досліджень, присвячених вивченню особливостей прояву та виховання соціальної компетентності дітей старшого дошкільного віку у процесі спілкування. Зважаючи на актуальність даної проблеми, обрано наступну тему курсового дослідження: **«ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ»**

Мета дослідження: на базі аналізу вітчизняної та зарубіжної психолого-педагогічної літератури обґрунтувати педагогічні умови виховання та експериментально дослідити особливості вихованості у дітей старшого дошкільного віку соціальної компетентності.

Досягнення мети дослідження передбачало розв'язання комплексу таких завдань дослідження:

1. Проаналізувати стан розробки проблеми виховання в особистості соціальної компетентності, розкрити зміст та структуру провідної категорії.
2. Розробити та обґрунтувати педагогічні умови оптимізації освітнього процесу у ЗДО, спрямованого на виховання у дітей 5-7 років соціальної компетентності.

3. Визначити критерії, показники та компоненти, за якими оцінюється міра вихованості у дітей старшого дошкільного віку соціальної компетентності.

4. Схарактеризувати рівні вихованості у дошкільників соціальної компетентності.

5. Розробити систему ефективного виховання у дітей 5-7 років соціальної компетентності.

Об'єкт дослідження - процес виховання у дітей старшого дошкільного віку соціальної компетентності.

Предмет дослідження - особливості вихованості та педагогічні умови оптимізації процесу формування у дітей старшого дошкільного віку соціальної компетентності.

Теоретико-методологічною основою дослідження виступають: положення філософії та психології про системність як оптимальну форму функціонування особистості (В. Кремень, С.Максименко, Ю.Приходько, Л.Шелестова); вчення про детермінацію і закономірності розвитку особистості у дошкільному дитинстві (І.Бех, О.Кононко, Г.Костюк, В.Котирло, Т.Піроженко); положення про особливості виховання соціальної компетентності особистості дитини 5-7 років життя (А.Богуш, Н.Гавриш, І.Дичківська, Т.Поніманська, І.Рогальська, М.Гончарова-Горянська, Л.Карнаух, Т.Лесіна, Л.Лохвицька, О. Косенчук).

З метою розв'язання означених вище завдань дослідження нами використано **методи:**

теоретичні: вивчення психолого-педагогічних джерел з метою уточнення змісту поняття «соціальна компетентність», розробки критеріїв, показників та компонентів соціальної поведінки дітей 5--7 років; аналіз, порівняння та узагальнення емпіричних даних з метою діагностики особливостей вихованості у дітей старшого дошкільного віку соціальної компетентності та методики її ефективного виховання у ЗДО в процесі комунікативної діяльності;

емпіричні: діагностичні (спостереження, проєктивні методики, моделювання експериментальних ситуацій); педагогічний експеримент;

статистичні: методи кількісного аналізу з метою узагальнення емпіричних даних та визначення основних особливостей прояву соціальної компетентності дітьми старшого дошкільного віку

Наукова новизна результатів дослідження:

уперше описано комплекс педагогічних умов та технологію реалізації в педагогічній практиці ефективної організації комунікативної діяльності дітей старшого дошкільного віку; визначено критерії, показники, компоненти та експериментально визначено рівні вихованості у дітей 5-7 років соціальної компетентності особистості; розроблено систему ефективного виховання у досліджуваних старшого дошкільного віку вказаної моральної якості в процесі комунікативної діяльності;

уточнено зміст понять «виховання соціальної компетентності» та структуру провідного поняття, до складу якої увійшли: когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінковий компоненти; деталізовано особливості прояву соціальної компетентності у комунікативній діяльності;

подальшого розвитку набули методи і форми виховання у дітей старшого дошкільного віку соціальної компетентності в процесі комунікативної діяльності. **Теоретичне значення дослідження** полягає у розробці концептуальних засад організації процесу ефективного виховання у дітей старшого дошкільного віку соціальної компетентності; у визначенні змісту та структури провідної категорії дослідження; в описі рівнів вихованості у дітей 5-7 років життя умінь діяти свідомо налагоджувати взаємодію з однолітками, узгоджувати свої рішення, уникати конфліктів; в обґрунтування педагогічних умов оптимізації освітнього процесу у ЗДО, спрямованого на ефективне виховання соціальної компетентності засобами спільної з однолітками діяльності.

Практичне значення дослідження полягає у розробці діагностичного інструментарію для вивчення особливостей вихованості у дітей старшого дошкільного віку соціальної компетентності; формулюванні методичних засад створення в умовах ЗДО розвивального середовища, сприятливого для прояву дошкільниками моральних якостей особистості та соціальних умінь; організації ефективного у виховання у досліджуваних 5-7 років продуктивної комунікативної діяльності. Результати дослідження та розроблена система формування можуть бути використані у процесі підготовки студентської молоді до роботи з виховання у дітей старшого дошкільного віку соціальної компетентності засобами комунікативної діяльності.

Впровадження результатів проведеного дослідження здійснювалося через:

участь у: науково-практичних конференціях (назви конференцій, місце і дата проведення, теми виступів).

друк статей: (назви статті, збірників, дати публікації, сторінки)

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи: кваліфікаційна робота складається з вступу, двох розділів, висновків до кожного, списку використаних джерел, додатків. Текст містить таблиць, список джерел нараховує ... позицій . Загальний обсяг роботи сторінки, з них основного тексту сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1. Соціальна компетентність як наукова категорія

У вітчизняній психології та педагогіці сьогодні немає загальновизнаного визначення комунікативної компетентності. Частіше воно подається на описовому рівні як інтегративний особистісний ресурс, який забезпечує

успішність комунікації. По суті йдеться про комунікативну компетентність як сукупність умінь, необхідних для ефективного спілкування; справляти бажане враження, здійснювати вплив на інших. Сутнісним моментом у визначеннях більшості провідних фахівців є акцент на успішності комунікативної діяльності та засобах її досягнення. Успішність пов'язується з взаємною узгодженістю дій партнерів по спілкуванню та результативність (продуктивність). У дослідженні вважатимемо спілкування конструктивним за умов успішного досягнення мети та збалансованості доброзичливих стосунків партнерів по спілкуванню.

Комунікативна компетентність кваліфікується фахівцями здебільшого як система внутрішніх ресурсів, необхідних для побудови ефективного спілкування. Основу формування комунікативної компетентності складає життєвий досвід спілкування. За допомогою соціально-психологічних занять у дошкільників виробляється система соціальних умінь та навичок, відбувається корекція міжособистісного спілкування. Створюються особистісні передумови для успішної взаємодії, формуються цінності, мотиви, базові якості. Провідним принципом організації соціально-психологічних занять є принцип діалогізації взаємодії, який базується на повазі, довірі, позбавлення від підозр, нещирості та страхів. Досвід, набутий на таких групових заняттях, сприяє успішному стилю поведінки, осмисленню правил взаємодії, вдосконаленню вербальних і невербальних технік вираження типових сценаріїв дій, виробленню здатності пристосуватися до стресових ситуацій у соціальному середовищі. Завдяки діалогізації та довірливості дошкільник отримує нові конкретні відомості про себе, свої комунікативні якості і потенціали, навчається повно і зрозуміло розкриватися під час бесіди, переконувати та гідно виходити з конфлікту.

Як зазначає О.Шишова, соціальний розвиток особистості починається з спілкування. Це перший вид соціальної активності, який виникає в онтогенезі, завдяки якому дитина отримує необхідну для її індивідуального розвитку інформацію. Потреба у спілкуванні не вроджена, а формується в процесі

взаємодії з дорослими та однолітками. У спілкуванні спочатку через пряме наслідування, а потім через словесні інструкції набувається життєвий досвід. Люди, з якими спілкується зростаюча особистість, виступають для неї носіями досвіду, і ніяким іншим шляхом, окрім спілкування, цей досвід не може набутися. Інтенсивність спілкування, різноманітність змісту, цілей та засобів є тими чинниками, які визначають розвиток особистості.

Одним з показників прогресивного особистісного розвитку дитини дошкільного віку є її гармонійне входження у соціум. За даними дослідження О.Шишової, соціалізація як важливий показник розвитку особистості у кожного відбувається по-різному. У процесі соціалізації формується ставлення особистості до самої себе та оточуючих людей, засвоюються перші соціальні ролі, закладаються життєві цінності. У процесі становлення особистості як суспільної істоти складаються різноманітні зв'язки з оточуючими людьми, формуються ціннісні орієнтації, засвоюються моральні норми, розвиваються особистісні властивості, набувається соціальний досвід. О.Шишова називає цей процес соціалізацією зростаючої особистості [63].

Науковці виділяють у спілкуванні зміст, мету та засоби. Зміст – це інформація, яка у міжособистісних контактах передається партнеру. Мета – це те, заради чого у дошкільника виникає комунікативна активність. Засоби спілкування – це способи кодування, передачі, переробки і розшифровки інформації, яка передається в процесі спілкування. Фахівці виділяють різні сторони спілкування:

- комунікативна сторона полягає в обміні інформацією між дошкільниками, які спілкуються;
- інтерактивна сторона полягає в організації взаємодії, в обміні не лише знаннями, ідеями, але і діями;
- перцептивна сторона спілкування означає процес сприймання та пізнання партнерами один одного та встановлення на цій основі взаєморозуміння.

Інтерес до проблеми формування соціальної компетентності особистості існує здавна. Але незважаючи на це, науковці так і не дійшли спільної думки стосовно диференціації понять «соціалізація», «соціальні уміння», «соціальна зрілість», «соціальна компетентність». Про це свідчать праці учених, в яких вказано на взаємозалежність умов соціального середовища та розвитку особистості, зазначено необхідність активного опосередкування особистісного розвитку.

За даними провідних фахівців, соціалізація – це процес присвоєння, придбання соціального досвіду, результатом якого є включення соціального компонента до структури особистості. Сучасна дослідниця проблем соціалізації особистості А. Капська розглядає соціалізацію як двосторонній взаємозумовлений процес взаємодії людини й соціального середовища, який передбачає її включення у систему суспільних відносин шляхом засвоєння як соціального досвіду, так і самостійного відтворення цих відносин, у ході яких формується унікальна, неповторна особистість. На думку вченої, соціалізація має діяльний характер, і головним критерієм її успішності є вільне й активне включення індивіда в соціальне середовище. При цьому відбувається розвиток і суспільства, і самої людини, яка, оволодіваючи новими ролями і правилами, набуває водночас спроможності створювати щось нове, удосконалювати і перетворювати себе і світ [23].

Як зазначає відомий психолог О.Кононко, соціалізація - двосторонній процес, що включає в себе, з одного боку, засвоєння індивідом соціального досвіду шляхом входження в соціальне середовище, систему соціальних зв'язків; з іншого боку, процес активного відтворення індивідом системи соціальних зв'язків за рахунок його активної діяльності, активного включення в соціальне середовище. Перша сторона соціалізації – засвоєння соціального досвіду характеризує, як середовище впливає на людину, друга - момент впливу людини на середовище за допомогою діяльності. О. Кононко у своїх дослідженнях соціалізацію розглядає як процес формування в дошкільника типових для конкретної соціальної групи якостей, норм поведінки, позицій

[28].

І. Курінна трактує соціалізацію як багатогранний процес «олюднення», що передбачає як біологічні передумови, так і безпосереднє входження індивіда в соціальне середовище. На думку автора, соціалізація включає в себе соціальне пізнання, соціальне спілкування, оволодіння навичками практичної діяльності; як світ речей, так і всю сукупність соціальних функцій, ролей, норм й обов'язків і т.п., активну перебудову навколишнього середовища (як природного так і соціального світу); зміну і якісне перетворення самої людини, її всебічний і гармонічний розвиток [37].

Як зазначає Н. Гавриш соціалізація - складний процес соціального розвитку особистості, який передбачає поступове входження й орієнтування в наявній у суспільстві системі соціальних ролей, формування самосвідомості, становлення соціальної ідентичності особистості. Оскільки соціалізація – двосторонній процес, вона охоплює, з одного боку, засвоєння індивідом соціального досвіду шляхом входження в соціальне середовище, у систему соціальних зв'язків, а з іншого – активне відтворення цієї системи індивідом у його діяльності. Автор підкреслює, що соціалізація сприяє розвитку особистості, формуванню соціальних якостей, передбачає і зумовлює характер спілкування з іншими людьми. У найзагальнішому вигляді розвиток особистості можна розглядати як процес входження людини в нове соціальне середовище та інтеграцію в ньому [10].

Вагомий внесок у визначення сутності процесу соціалізації особистості у дошкільному дитинстві здійснено І. Рогальською. Дослідниця тлумачить поняття соціалізація особистості в дошкільному дитинстві, як процес становлення дитячої особистості в її взаємодії із соціальним світом на основі входження дитини у систему соціальних зв'язків, активного освоєння соціокультурного досвіду через її суб'єктивне пізнання суспільного довкілля і конструювання образу соціального світу [55].

Соціальна компетентність дитини старшого дошкільного віку формується в процесі соціалізації. Як зазначає М. Докторович, формування

соціальної компетентності у дітей 5-7 років в педагогічній теорії та практиці майже не досліджувалося. Автор констатує, що соціальна компетентність є інтегративною характеристикою особистості, що є системоутворювальною в його структурі й репрезентована ключовими елементами компетентності: знаннями, уміннями, навичками, ціннісним ставленням та здатністю до соціокультурної взаємодії в умовах інтеграції людини з соціумом. На думку М.Докторович, соціальна компетентність особистості, що виявляється у відкритості до суспільства, навичках соціальної поведінки, готовності до сприймання соціально спрямованих інформаційних повідомлень, відповідальності перед іншими за свої вчинки та вміння вибудовувати свою поведінку в середовищі у відповідності до соціальних норм і моральних цінностей [19].

Проблема розвитку соціальної компетентності дітей – важлива соціальна та психолого-педагогічна проблема. Згідно висловлюванням Т. Поніманської, розвиток соціальної компетентності дітей вимагає нових підходів і форм роботи, які відповідають вимогам гуманізації освіти. Педагоги ЗДО мають перейти на гуманістичні принципи побудови взаємин з дітьми та організації освітнього процесу. Адже саме вони є основними чинниками формування соціальної компетентності дітей старшого дошкільного віку. Автор зазначає: на жаль, заняття з соціального розвитку продовжують носити здебільшого характер настанов й теоретичних обговорень, замість переведення їх на рівень практичних умінь, відпрацювання моделей адекватної соціальної поведінки

Як наголошує Т. Поніманська, педагоги мають усвідомлювати велике значення спеціально підготовленого предметно-просторового середовища у формуванні соціальних навичок у дітей, розвиток самостійності, відповідальності, чуйного ставлення до партнера по спільній діяльності, готовності прийти на допомогу. Слід частіше упроваджувати соціально активні форми роботи з дітьми, зокрема такі, як проектна діяльність, створення проблемних ситуацій, програвання соціальних ситуацій. Адже значна

кількість педагогів або не володіє вказаними методами, або використовують їх вкрай рідко [52].

У дослідженні М. Гончарової - Горянської обґрунтована необхідність та доведена можливість формування соціальної компетентності дітей дошкільного віку. Автор визначає її як базу розвитку особистості дитини 5-7 років, яка забезпечує підготовку до життя в соціумі через становлення загальнокультурної, ціннісно-сислової, пізнавальної, комунікативної та особистісної компетентності. Автор підкреслює важливу роль створення у ЗДО предметно-розвивального середовища, яке сприяє формуванню самостійності, вміння робити правильний вибір, організовувати спільну діяльність на засадах гуманізму та взаємодопомоги. Критеріями оцінки міри соціальної компетентності М.Гончарова-Горянська визначає: самостійність, емпатію, пізнавальну активність, взаємодію та співпрацю з дорослими й однолітками [12].

Базуючись на наведеному вище теоретичному аналізі наукових джерел, під соціальною компетентністю розуміється інтегральна якість особистості дитини, яка дозволяє їй, з одного боку, усвідомлювати свою унікальність та бути здатною до самопізнання та самозмін, а з іншої - проявляти себе частиною дитячого колективу, вміти вибудовувати відносини та враховувати інтереси інших людей, брати на себе відповідальність, діяти відповідно засвоєних моральних правил і норм. Усе це засвідчує прогресивний соціальний розвиток дитини 5-7 років.

Соціальний розвиток, як зазначає С.Курінна, — це перетворення біологічного індивіда на соціальну істоту шляхом його залучення до спільної з іншими діяльності. В процесі соціального розвитку дошкільник зберігає своєрідність, усвідомлює смисл спільної діяльності для оточуючих і самого себе, вчиться знаходити те, що об'єднує його з іншими і водночас не заважає визначити своє місце серед них. Як зазначає вказаний фахівець, поняття «соціальний розвиток» не зводиться до «соціалізації» і є ширшим, більш багатовимірним. Коли йдеться про розвиток особистості, доцільніше

вдаватись саме до нього. Важливою закономірністю процесу соціального розвитку дошкільника є поєднання одночасно двох основних, взаємопов'язаних, але протилежних тенденцій – типізації та індивідуалізації. Їх поєднання засвідчує сформованість соціальної компетентності дитини старшого дошкільного віку [25].

Соціальна компетентність означає оволодіння дитиною мінімальними навичками соціальної активності, які необхідні для життя у сучасному суспільстві та оволодіння соціальними навичками, які дозволяють повноцінно виконувати свої соціальні ролі. Відбувається формування певних особистісних властивостей, потреб, здібностей, елементарних теоретичних уявлень та практичних умінь, які забезпечують дитині життєздатність. Компетентність гарантує усвідомлення дитиною того, як слід себе поводити, щоб бути гармонійною, співзвучною з іншими, почувати себе в будь-якому товаристві комфортно.

Соціальна компетентність відіграє важливу роль у загальному розвитку особистості дошкільника, засвідчує зрілість дошкільника як соціальної особи. Щоб стати соціально зрілим, дитині дошкільного віку належить пройти довгий шлях, зрозуміти, чого хочуть від неї люди, які її оточують, оволодіти моральними нормами, ознайомитися з правилами співжиття з іншими людьми, навчитися диференціювати вимоги різних дорослих, дістати уявлення про межі прийнятної та соціально схвалюваної поведінки, усвідомити ймовірність використання оточенням соціальних санкцій у разі його виходу за ці межі.

1.2 Особливості розвитку соціальної компетентності

у дошкільному дитинстві

Дослідження Г.Беленької, Н.Гавриш, Н.Кирсти, О.Кононко, Н.Лисенко, Ю.Приходько, І.Сіданіч, П.Щербань та інших свідчить про наполегливі пошуки вченими ефективних механізмів соціального виховання та соціалізації дітей в умовах закладах дошкільної освіти. Незважаючи на науковий інтерес

до проблеми, на сучасному етапі не встановлені зв'язки, закономірності, взаємозалежності соціального розвитку дітей дошкільного віку, не достатньо визначені темпи даного процесу та умови його успішності.

Процес розвитку соціальної компетентності – складний і тривалий. Він відбувається послідовно упродовж усього періоду дошкільного дитинства. Дошкільний вік – сприятливий період для формування особистості дитини, набуття нею першого соціального досвіду, розвитку емоцій, почуттів, що є підґрунтям її соціального становлення. Як зазначає Н. Гавриш, значення періоду від народження до вступу до школи полягає в набутті вихідних людських знань і умінь, психічних якостей і властивостей, необхідних для життя в суспільстві. У цей період зростає пізнавальна активність дитини, значно підвищується роль мовлення в пізнанні довкілля й у розвитку спілкування та різних видів дитячої діяльності. Відбувається інтенсивний розвиток особистості дитини, становлення моральних уявлень та форм суспільної поведінки, формування ієрархії мотивів та потреб, загальна й диференційована самооцінка [7].

Узагальнення фахівців дозволяють говорити, що на кожному віковому етапі дошкільного дитинства прослідковуються закономірні зміни особистості. Змінюються звички дітей, їх бажання та інтереси. Процес соціального розвитку особистості напряму залежить від вікового етапу розвитку, кожний з яких характеризується формуванням особистісних якостей і ціннісних установок, розвитком конкретних психічних новоутворень особистості та типом провідної діяльності.

Згідно визначення І.Олійник, у ранньому віці починає формуватися базова довіра до світу - уявлення дитини про надійність дорослих, емоційна близькість із ними. За правильного виховання вона переростає у відкритість до соціальних впливів, готовність сприймати інших людей, інтерес до спілкування та спільно з іншими діяльності [30].

Характеризуючи особливості розвитку дітей раннього віку, О. Кононко підкреслює, що дитина трьох років ласкава, привітна з батьками та рідними,

з довірою та любов'ю ставиться до них. Усе сильніше помітні пріоритети в її виборах, емоційно-ціннісному ставленні до членів родини. Іноді під час спілкування дитини з членами родини виникають конфлікти. Вона виявляє спроможність діяти самостійно, намагається порівнювати себе з дорослими, стає чутливою до схвалень і покарань рідних, емоційно реагує на них. Усвідомлюючи свою статеву належність, дитина третього року життя спостерігає за особливостями поведінки дітей та дорослих своєї та протилежної статі. На межі раннього та молодшого дошкільного віку дитина здатна орієнтуватися в елементарних моральних нормах, починає виявляти довіру і прихильність до однолітків, ділиться з ними іграшками. З'являються перші ігрові дії, схожі на гру поруч [19].

У малят з'являється почуття спільності з дорослими, яке виявляється у тому, що вони активніше використовують займенник «ми». Вкрай важливим є те, що у дітей третього року життя з'являється свідоме виявлення себе (елементи самосвідомості), свого «Я». Саме в цей період відбувається народження особистості. Маля впізнає себе у дзеркалі, на світлинах, часто вживає займенники «я», «мій», «мені», усвідомлює себе певним чином незалежним від дорослих. Цей перелом свідомості виявляється у яскраво вираженому прагненні до самостійності, бажанні бути схожим на дорослих, наслідувати їх. Дитина потребує шанобливого ставлення до себе, часто негативно реагує на надмірну опіку з боку дорослих.

У молодшому дошкільному віці дитина знає близьких дорослих і дітей, їхні імена, сімейні та родинні стосунки, а в дошкільному закладі - імена і по батькові педагогів. Дитина усвідомлює, що в сім'ї людина народжується і живе. Вона розуміє значення родинних взаємин, злагоди і порядку в домі, вміє виявляти турботу про рідних людей і любов до них. Знає правила спілкування зі знайомими та незнайомими людьми. У цьому віці дитина розуміє вимоги дорослих до її поведінки, виявляє інтерес до спільної з дорослими і дітьми діяльності. Розуміє відмінність між дорослими і дітьми. Усвідомлює захищеність дітей батьками. Вирізняє рідних, знайомих та чужих

людей. Дитина вже вміє вітатися, дякувати, просити і пропонувати допомогу. Вона виражає своє ставлення до людей за допомогою вербальних і невербальних засобів. Виявляє турботу про людей відповідно до їхнього віку

Дитина молодшого дошкільного віку розуміє стан і настрої дорослих і дітей, значення добрих взаємин з дітьми і педагогами в дитячому садку. Вона вміє спільно діяти в грі, під час занять. Знає і виконує правила ввічливого спілкування. Розуміє, що в товаристві слід дотримуватися спільних норм. Виявляє інтерес до дій і слів вихователя, прагне співдіяти, бути схваленою за хороші вчинки. Вміє розповідати про своїх друзів, їхні риси характеру. Розуміє вимоги до своєї поведінки під час спільної діяльності. Турбується про менших дітей і вчиться у старших.

Згідно думки С. Курінної, процес соціального розвитку дітей на етапі дошкільного віку проходить фази адаптації, індивідуалізації та інтеграції :

- адаптація передбачає засвоєння дитиною цінностей та норм, певне уподібнення до інших членів суспільства;
- індивідуалізація - пошук засобів утвердження своєї індивідуальності у процесі ототожнення із соціумом;
- інтеграція – стадія, на якій соціум прагне уподібнити особистість до власних очікувань, а особистість прагне персоніфікуватися.

Дитина старшого дошкільного віку шанує батька та матір, намагається по можливості їм допомагати, виявляє турботу, бере до уваги їхнє самопочуття, настрої, співчуває їм. Підтримує щирі стосунки з старшими братом чи сестрою. Охоче виконує певні обов'язки по дому. В кінці п'ятого року життя виникає і розвивається «теоретичне» спілкування, бесіди на теми, безпосередньо не пов'язані з конкретною спільною з дорослими діяльністю [25].

Посилюється інтерес дитини до людського довкілля, до незнайомих людей: вона пильно вдивляється у вираз обличчя перехожих, зачіски, яскраве та незвичайне вбрання, аксесуари. Дошкільник засвоює та намагається дотримуватися правил поведінки у спілкуванні з дорослими, однолітками та

молодшими за себе дітьми. Вдосконалюються комунікативні вміння- дитина вітається, прощається, звертається до педагога на ім'я та по-батькові. Зростає потреба у спілкуванні з однолітками. На п'ятому році життя дитина усвідомлює, яке місце вона посідає в групі однолітків, намагається продемонструвати свої здібності та уміння. Удосконалюються комунікативні вміння, здатність дитини встановлювати контакт. Дитина оволодіває вміння поставити себе на місце іншої людини.

Дитину старшого дошкільного віку характеризують: психофізіологічні, соціальні, особистісні здобутки у поведінці. В неї сформовані навички самообслуговування, організація та характер спільної діяльності, співпраці з однолітками та дорослими. Ці новоутворення засвідчують становлення компетентної особистості, які визначають здатність дитини до вибору поведінки у довкіллі і налагодження нею взаємодії з соціумом.

Дитина старшого дошкільного прагне пізнати себе й іншу людину як представника суспільства (найближчого соціуму), поступово починає усвідомлювати зв'язки та залежності у соціальній поведінці та взаєминах людей. У цьому віці відбуваються зміни в уявленнях дитини про себе. Формується система первинної гендерної ідентичності, тому після 6 років виховні впливи на формування її окремих сторін вже набагато менш ефективні. У цьому віці діти мають диференційоване уявлення про свою гендерну приналежність за істотними ознаками.

Дані дослідження І Дідух засвідчують, що шестирічний малюк розмірковує над тим, як вплинути на маму, щоб довше поніжитися у ліжку, що сказати татові, щоб не підганяв його, коли вони збираються до дитячого садка; як підлеститися до бабусі, щоб вона нагодувала чимось смачненьким на сніданок. Це означає, що в старшому дошкільному віці дитина вже добре усвідомлює, що на інших людей можна впливати в різні способи, домагаючись бажаного. Водночас вона розуміє, що може отримати у відповідь на свої дії не ту реакцію, якої очікувала, і тоді доведеться відчути вже на собі вплив інших – словесний чи дієвий, не завжди приємний [12].

Як зазначає О. Кононко, після шести років у дитини виникає теоретичне ставлення до дійсності, довільність психічних процесів, внутрішній план дій. З віком вона усвідомлює себе суб'єктом діяльності, вступає у широкі контакти з соціальним оточенням, віддає перевагу одним групам, відмовляючи у прихильності іншим. Дитина сьомого року життя вперше починають виділяти для себе такий критерій, як соціальний статус людини. Вона починає думати про своє майбутнє й хоче зайняти певне місце в суспільстві. Уявлення про себе в новій соціальній ролі набуває у семирічок вигляду освоєння рольової поведінки як найбільш адекватної форми соціальної активності [18].

Таким чином, дошкільне дитинство є особливим періодом життя дитини, сутністю якого є процес її дорослішання, входження у соціальний світ дорослих. В міру освоєння культурних, моральних правил суспільного життя відбувається розвиток соціальної компетентності - здатності оцінювати власні вчинки та ефективно взаємодіяти з оточуючими. Старший дошкільник характеризується максимальною рольовою ідентифікацією дитини з дорослими та однолітками, прагнення відповідати зразкам адекватної поведінки, щоб бути прийнятим у суспільстві і почуватися досить компетентним і впевненим у спілкуванні.

Несформованість здатності спілкуватися в дитинстві негативно позначається на подальшій соціалізації дитини. Зростання негативних і деструктивних явищ – жорстокості, підвищеної агресивності, відчуженості мають свої витoki у дошкільному дитинстві. Стрижневою залишається проблема визначення дитиною свого місця, власної позиції в системі суспільних зв'язків, розкриття потенціалу особистості, формування умов і механізмів становлення її соціальної компетентності. Підхід до розгляду розвитку крізь призму соціального руху (соціалізації) забезпечує пошук нових резервів особистісного становлення та можливостей оптимізації виховних впливів з врахуванням особливої відкритості дитини 5-7 років до суспільних впливів.

Провідні вітчизняні психологи, педагоги та соціологи взаємодію дитини і суспільства позначає поняттям «соціалізація». Т.Парсонс та Р.Мертон розкривають соціалізацію через поняття «адаптації» - процес входження зростаючої особистості у соціальне середовище, її пристосування до культурних, психологічних та соціальних чинників, як процес подолання негативних впливів середовища, які заважають саморозвитку та самоствердженню (Г.Олпорт, А.Маслоу, К.Роджерс).

Соціальна компетентність формується в процесі соціалізації, в процесі соціалізації розвиваються соціальні уміння і навички. Сучасна дошкільна освіта має стати місцем, де дитина отримує можливість широкого соціально-практичного самостійного контакту з найбільш значущими та близькими для її розвитку сферами життя. Накопичення дошкільником під керівництвом дорослого цінного соціального досвіду - це той шлях, який сприяє, по - перше, розкриттю ним свого вікового потенціалу, і по-друге, з- успішному входженню у доросле життя. Віковий потенціал не може реалізуватися за відсутності соціальної зрілості, компетентності дитини дошкільного віку.

За визначенням І.Рогальської, поняття соціальної компетентності не зводиться до понять комунікативна, соціально - психологічна компетентність та соціальний інтелект. Соціальна компетентність має більше значення в житті та поведінці дошкільника. Вона унеможливує припущення помилок в життєдіяльності, оптимізує емоційний стан, гармонізує відносини особистості з соціумом. Соціальна компетентність може бути представлена як розуміння відносин в системі «я – суспільство», як вміння обрати правильні соціальні орієнтири та організувати свою діяльність відповідно до них, як соціальні навички, що дозволяють дитині адекватно виконувати норми і правила життя в суспільстві [34].

Соціальні уміння і навички – важливі складові соціальної компетентності дошкільника. Як зазначає С.Курінна, вони дозволяють грамотно вести розмову, підвищувати якість комунікації, тримати під контролем власні емоції. До соціально-комунікативних навичок автор

відносить: презентацію себе та вітання іншої людини; управління власним голосом, емоціями, збереженням спокою; уміння виявляти довіру, щирість, турботу про інших; уміння приймати компліменти на власну адресу та адекватно реагувати на критику. Розвиваючи в собі соціальні уміння та навички, дошкільник стає впевненішим в собі, більш спокійним, вчиться домагатися свого в житті С.Курінна радить розвивати в собі співпереживання по відношенню до інших людей; цікавитися їхніми проблемами; ставати активним слухачем; ділитися своїми історіями; розвивати в собі акторський талант; вчитися правильно розв'язувати конфліктні ситуації [25].

Аналіз наукових джерел дозволив скласти список основних соціально-комунікативних навичок. До них належать такі уміння: правильно вітати іншу людину, презентувати себе, залишатися свідомим у будь-якій ситуації, правильно керувати своїм голосом, правильно вибачатися, бути тактовним і ввічливим, правильно реагувати на критику, адекватно реагувати на компліменти, гідно триматися в суспільстві, представляти один одному інших людей, вести комфортну бесіду, поводитися щиро й доброзичливо, зберігати спокій; уважно слухати інших, проявляти інтерес до оточуючих, легко знайомитися, вести бесіду, проводити переговори, ладнати конфлікти.

Як зазначає О.Кононко, соціально-комунікативні навички добре формуються у спілкуванні з успішними людьми. Автор зауважує: звертаючи увагу на вміння і навички тих, хто в чомусь кращий за тебе, ви підсвідомо відтворюєте їхні манери та якості. Спостерігаючи за успішними людьми, варто уникати наслідування, оскільки воно штучне. Корисні та ефективні навички стануть частиною вас, якщо ви будете невимушено спілкуватися, слухати поради, спостерігати за поведінкою та виробляти власну тактику поведінки. Якщо ви відчуваєте потребу у змінах, це означає, що ваша свідомість до цього готова. Для здійснення змін слід отримувати реальний досвід взаємодії з приємними та успішними дорослими та однолітками. Значну увагу слід приділяти емоційній рівновазі, умінню контролювати свої реакції та прояви [].

Важливим умінням дошкільника є вміння культурно спілкуватися з дорослими та однолітками, дотримуватися при цьому правил етикету. Фахівці розглядають етикет не лише як специфічну комунікативну систему та особливу форму поведінки, але і як певну систему знаків. Будь-який акт спілкування передбачає наявність щонайменше двох партнерів. Комунікативні ролі учасників спілкування взаємообумовлені, визначаються віково-статевими та соціальними ролями, а також задаються самою ситуацією спілкування.

Згідно досліджень Т.Поніманської, етикет виконує в суспільстві регулятивну, розпізнавальну, ідентифікаційну, комунікативну, етичну, естетичну та виховну функції. Знання правил етикету необхідні усім учасникам спілкування та спільної діяльності. Тому навчання дітей дошкільного віку правилам і нормам поведінки, прийнятим у суспільстві, є однією з важливих завдань в системі освіти та виховання, сприяє успішній соціалізації особистості. Автор підкреслює: формування соціальних умінь, які кваліфікуються як освоєні суб'єктом способи виконання дій, що забезпечуються сукупністю набутих знань та навичок, необхідних для виконання певної соціальної ролі. Педагогічні умови формування соціальних умінь мають спрямовуватися, з одного боку, на створення комфортної та безпечної життєдіяльності дошкільника, а з іншого - на формування гуманної соціальної взаємодії з оточуючими людьми – дорослими та однолітками [33].

Як зазначають провідні фахівці, важливу роль у формуванні соціальної компетентності дошкільника відіграють комунікативні властивості. В онтогенезі першими виникають експресивно-мімічні засоби спілкування, потім з'являється посмішка, починає виникати самосвідомість. Дитина починає усвідомлювати свої якості і можливості, свій стан; вона бачить різницю між «я», «мені», «ти», «тобі». З появою самосвідомості розвивається здатність розуміти емоційний стан іншої людини. Виникнення потреби у спілкуванні з однолітками, бажання продемонструвати їм свої можливості засвідчує чутливість дошкільника до оцінок однолітків.

У дошкільному віці виникає вольова регуляція поведінки, формується внутрішня позиція як стійка система ставлень до себе, до людей та оточуючого світу. Починає визначатися манера у спілкуванні, засвоюватися групові норми поведінки, формується соціальне мовлення, вдосконалюється спілкування. Зростає вміння слухати, говорити по черзі, враховувати досвід однолітка, бере до уваги навички та інтереси партнера по спілкуванню, утримується від домінування в бесіді, не перебиває, виявляє увагу, використовує вербальні і невербальні засоби спілкування. Як слушно зауважує І.Бех, у старшому дошкільному віці розвивається самоконтроль, вдосконалюється самооцінка, формується вміння брати до уваги не схожу на власну точку зору. Як зазначає автор, дошкільне дитинство – сенситивний період для формування соціальних умінь та навичок, для розвитку комунікативних здібностей та культури поведінки [3].

Як свідчать дані дослідження Т.Піроженко, на етапі старшого дошкільного віку провідне місце посідає особистісне спілкування. Провідну роль в формуванні комунікативних властивостей особистості відіграє спілкування з однолітками. Виникає потреба у самопізнанні та самовдосконаленні. Зміст моральних еталонів розширюється і поглиблюється, стає більш диференційованим. Формується система особистих цінностей, вибіркоче ставлення до людей, відношення до їхніх оцінок. Починається процес самоствердження себе як особистості. Проявляються організаційні здібності, вміння налагоджувати ділові контакти, домовлятися, розподіляти між собою обов'язки [31].

У роботі І.Рогальської, під комунікативними властивостями особистості розуміються стійкі характеристики особливостей поведінки дитини дошкільного віку у сфері спілкування, значущі для її соціального оточення. Автор підкреслює: у кожної дитини є свій рівень розвитку комунікативних властивостей особистості, який характеризує її можливості у спілкуванні та виражається у наявності систем комунікативних властивостей. На формування комунікативних властивостей впливають як соціальні, так і психологічні

чинники в їх глибокому взаємозв'язку. Автором доведено вплив чинника батьківських відносин на формування мотивації досягнення, впевненості у собі, підвищення активності спілкування, цілеспрямоване навчання спілкуванню та підвищення рівня розвитку комунікативних властивостей особистості.

І.Рогальська під комунікативними властивостями особистості розуміє інтегральне, стабільне, цілісне утворення, яке проявляється в індивідуально-психологічних особливостях конкретного дошкільника. критерієм зміни етапів слугує зміна провідних діяльностей та діяльнісно - опосередкованих типів взаємин з референтною у дошкільному дитинстві групою. Взаємини батьків і дітей, обумовлюючи характер та способи задоволення потреби у спілкуванні та емоційному контакті, формує вихідний мотив. Напередодні вступу до школи дитина володіє певним рівнем самостійності та впевненості в собі [34].

1.3. Педагогічні умови ефективного формування у дошкільників соціальної компетентності

Визначення педагогічних умов, сприятливих для підвищення ефективності соціальної компетентності – важливе завдання сьогодення. У вітчизняній науці існує думка, згідно з якою біологічне складає важливу умову, соціальне – джерело, а активна взаємодія дитини із зовнішнім світом - рушійну силу розвитку особистості дошкільника.

Згідно визначень Т.Лесіної, на формування соціальної компетентності впливають психологічні (внутрішні) та соціальні (зовнішні) чинники. Перші обумовлюються типом вищої нервової діяльності, потребами, інтересами та здібностями особистості. Чинниками, які визначають динаміку та успішність особистості у спілкуванні виступають здібності, характер, воля та темперамент тощо. Другі, соціальні чинники (сім'я, найближче оточення, дитячий колектив, освітній процес, оцінні судження тощо) суттєво впливають на розвиток соціальної компетентності, особливо у дошкільному дитинстві, коли діти відкриті до впливів середовища [28].

За даними дослідження О.Кононко, формування соціальної компетентності дітей дошкільного віку виявиться ефективним за таких організаційно-педагогічних умов: формування груп дітей дошкільного віку за різновіковому принципу, що забезпечує розвиток загальнокультурної, ціннісно-сміслової, пізнавальної, комунікативної та особистісної компетентностей; створення і підтримки предметно-просторового розвивального середовища в групі ЗДО, яка сприяє розвитку самостійності, уміння здійснювати самостійні вибори, відповідальності, самопізнання та самозмінам, формуванню адекватної самооцінки; професійної компетентності педагогів ЗДО у сфері формування соціальної компетентності вихованців; використанню сучасних виховних технологій [20] .

Аналіз наукових праць вітчизняних та зарубіжних фахівців дає підстави стверджувати, що освітній процес закладу дошкільної освіти здатний забезпечувати більш ефективно, у порівнянні з типовою практикою, формування соціальних умінь і навичок дошкільників, якщо буде забезпечене виконання таких умов: на основі вивчення рольової поведінки в соціумі, теоретичних основ та методологічних підходів до організації процесу соціалізації особистості дитини в дошкільному закладі визначити зміст поняття «соціальні уміння дошкільника». Важливо розробити та упровадити в педагогічну практику модель формування соціальної компетентності, використовуючи засоби етикету. Доцільна розробка вимог до професійної компетентності вихователя ЗДО з формування соціальної компетентності дошкільника.

Сучасне суспільство динамічно розвивається, що створює труднощі у процесі соціального входження дитини дошкільного віку у широкий життєвий контекст. Опікуючись розробкою педагогічних умов оптимізації виховного процесу у ЗДО, варто пам'ятати, що соціальна компетентність складається з мотиваційного, когнітивного та поведінкового компонентів. Отже, варто акцентувати увагу на вихованні емоційно-ціннісного ставлення, системи соціальних знань та умінь в процесі формування соціальної компетентності.

Ми орієнтуємося на визначення М.Докторович, згідно якого під соціальною компетентністю дошкільника розуміється інтегральна якість особистості, сформована в процесі творчого освоєння соціальних відносин у різних видах взаємодії, оволодіння дитиною моральних норм і правил поведінки. Автор підкреслює: накопичення дитиною дошкільного віку під керівництвом дорослих соціального досвіду сприяє розкриттю особистісного потенціалу, формуванню таких базових соціальних якостей, як самостійність, відповідальність, людяність, чуйність, справедливість . У дослідженні обґрунтовано, що пріоритетним чинником формування соціально активної індивідуальності дитини виступають ігрові технології. Перший досвід спілкування в родині виступає фундаментом для подальшого розвитку особистості, багато у чому визначає особливості самосвідомості дошкільника, його ставлення до світу, його поведінку серед людей [13].

За даними дослідження Л.Карнаух, порушення емоційної сфери та соціальної адаптації старших дошкільників продукує прояви агресивності, тривожності, сором'язливості. Позбавитися цих проявів можна лише за умов об'єднання зусиль ЗДО з сім'ями вихованців. Важливо спільними зусиллями виховувати в дитини старшого дошкільного віку готовність і вміння спілкуватися з різними однолітками, виявляти доброзичливість і подільчивість, приходити на допомогу партнеру по спільній діяльності, запобігати конфліктам у спілкуванні, адекватно оцінювати себе, партнера та ситуацію, що склалася [16].

Однією з умов соціального виховання дітей старшого дошкільного віку є розгляд на заняттях різноманітних зв'язків, які існують у взаєминах людей різного віку, статусу, професії.. Найважливішою ідеєю, закладеною у велику пізнавальну роль у формуванні ціннісного ставлення до людського довкілля є ідея про зміст освіти, положення про різноманітність людей - їхньої зовнішності, професії, способу життя тощо. Важливу роль у вихованні соціальної компетентності відіграє розкриття поняття доброзичливості та чуйного ставлення до людей. І.Олійник під ними розуміє позитивне

ставлення, прояв співчуття, надання допомоги, товариську поведінку. Автор наголошує: питанням виховання у дітей 5-7 років соціальних умінь слід приділяти більше уваги на заняттях та у позанавчальний час.

Важливим напрямом соціального виховання дітей дошкільного віку є розкриття змісту моральних норм і правил поведінки людини у соціальному та природному довкіллі. Як зазначала І.Олійник, ці норми розкриваються перед дітьми поступово, в міру вивчення питання охорони конкретних, знайомих дитині об'єктів та турботи про людей. Автор уточнює: на доступних наочних прикладах, як застосовувати різні засоби спілкування, діти навчаються розуміти, що можна, а чого не можна робити в природі та серед людей, щоб не викликати небажаних наслідків. З метою виховання у дітей дошкільного віку соціальної компетентності, слід залучати їх до різних видів діяльності з дорослими та однолітками [30].

Метою роботи І. Рогальської виступає пошук умов розвитку соціального та емоційного компонентів дітей дошкільного віку. Як зауважує фахівець, вивчення підходів до соціально-емоційного розвитку засобами побудови та упровадження циклу розвивальних завдань для дітей 5-7 років. Теоретичні та концептуальні засади дослідження пов'язані з діяльнісним підходом. Зафіксовано розуміння дітьми дошкільного віку причин певних станів людей, здатність до співпереживання, безумовне прийняття, надання емоційної підтримки, умінні впливати на стани [34]

О.Кононко, продовжуючи думку щодо важливості для забезпечення балансу соціального та індивідуального в процесі особистісного розвитку дитини дошкільного віку, закликає освітян плекати в неї почуття самовартісності. Фахівець підкреслює, що вміння малюка себе цінувати та поводитися самостійно і впевнено, сприяють позитивному сприйняттю ним оточуючих людей, зацікавленому ставленню до них, бажанню ініціювати контакти з ними. Боязка, залежна, невпевнена у собі дитина уникає спілкування, усамітнюється, з недовірою сприймає запрошення до спільних дій. Отже, розвиток ціннісного самоствавлення слугує важливою передумовою

ефективного формування соціальної компетентності дитини вказаного віку [19].

За даними досліджень М.Федоруц, ефективними педагогічними умовами формування у зростаючої особистості соціальної компетентності виступають: стимулювання суб'єктної позиції дитини, вміння поводитися самостійно; корекція міри і форми допомоги дитині; розробка соціально -- педагогічного супроводу формування соціальної компетентності вихованців; організація простору самодіяльності дитини; модернізація змісту, форм і методів реалізації даного процесу у закладі освіти. Комплекс зазначених соціально-педагогічних умов автор упровадив у педагогічну практику та довів їх ефективність.

Визначаючи соціально-педагогічні умови, М.Федоруц зазначає: вони є педагогічною підтримкою, яка включає у себе створення комфортного середовища, формування позитивного ставлення до діяльності та організації самореалізації дітей. Базуючись на цьому, автор схарактеризував особливості упровадження соціально-педагогічних умов формування соціальної компетентності, показав, що її формування має спрямовуватися на реалізацію таких завдань: формування мотивації досягнення успіху, соціально важливих знань та сприяння в подоланні труднощів соціалізації, комплексу якостей, соціальних цінностей, мотивів досягнення успіху [36].

Базуючись на науковому доробку провідних фахівців, у дослідженні теоретично обґрунтовано педагогічні умови ефективного розвитку основ соціальної компетентності у дітей старшого дошкільного віку. Вони передбачають як роботу з досліджуваними, так і з дорослими – вихователем закладу дошкільної освіти та представниками сімей - батьками, бабусями та дідусями.

До ефективних умов, що сприяють покращенню показників соціальної компетентності віднесено:

1.Розширення уявлень дошкільників про соціальну компетентність та її роль в житті.

2. Створення у ЗДО розвивального середовища, комфортного для взаємодії з однолітками.

3. Вправлення дітей в уміння використовувати у спілкуванні з однолітками вербальні та невербальні засоби.

4. З допомогою педагогічної оцінки посилити роль таких базових якостей особистості, як справедливість, чуйність, совісність.

Комплексне упровадження у педагогічну практику означених вище умов оптимізувати виховний процес, сприятиме ефективному розвитку у дітей дошкільного віку соціальної компетентності.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

Базуючись на аналізі наведених у теоретичному розділі наукових джерел, схарактеризовано соціальну компетентність як наукову категорію. Під соціальною компетентністю розуміється інтегральна властивість особистості, яка виражається у сформованості в дитини старшого дошкільного віку системи соціально важливих знань, комплексу необхідних для встановлення та підтримки контактів з оточуючими людьми комунікативних умінь та навичок; системи цінностей, уособлених базовими якостями особистості. Соціальна компетентність означає оволодіння дитиною мінімальними навичками соціальної активності, необхідними для життя у сучасному суспільстві та оволодіння соціальними навичками, які дозволяють повноцінно виконувати свої соціальні ролі.

Протягом дошкільного дитинства відбуваються суттєві зміни у розвитку соціальної компетентності дітей дошкільного віку. Так, у дітей третього року життя з'являється свідоме виявлення себе (елементи самосвідомості), свого «Я». У молодшому дошкільному віці дитина знає близьких дорослих і дітей, їхні імена, сімейні та родинні стосунки, а в дошкільному закладі - імена і по батькові педагогів. Знає правила спілкування зі знайомими та незнайомими людьми; розуміє вимоги дорослих до її поведінки, виявляє інтерес до спільної з дорослими і дітьми діяльності;

виражає своє ставлення до людей за допомогою вербальних і невербальних засобів. Дитину старшого дошкільного віку характеризують: психофізіологічні, соціальні, особистісні здобутки у поведінці В неї сформовані навички самообслуговування, організація та характер спільної діяльності, співпраці з однолітками та дорослими. Ці новоутворення засвідчують становлення компетентної особистості, які визначають здатність дитини до вибору поведінки у довкіллі і налагодження нею взаємодії з соціумом. Соціальні уміння і навички – важливі складові соціальної компетентності дошкільника, які дозволяють грамотно вести розмову, підвищувати якість комунікації, тримати під контролем власні емоції.

Визначено основні педагогічні умови оптимізації процесу формування соціальної компетентності дітей старшого дошкільного віку, спрямовані на: розширення системи знань дошкільників, оновлення технологій створення у ЗДО комфортного для взаємодії з однолітками середовища; вправлення дітей в уміннях використовувати у спілкуванні з однолітками вербальні та невербальні засоби; допомогою педагогічної оцінки посилити роль таких базових якостей особистості, як самостійність, чуйність та гордість. Упровадження вказаних педагогічних умов у педагогічну практику сприятиме підвищенню рівня соціальної компетентності дітей дошкільного віку, сприятиме розвитку у них гармонійної соціалізації, соціальних умінь, здатності знайомитися, налагоджувати взаємодію, уникати конфліктів, проявляти чуйність, надавати допомогу тим, хто її потребує.

РОЗДІЛ 2. ДІАГНОСТИКА ТА ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ СТАШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В ПРОЦЕСІ СПІЛКУВАННЯ З ОДНОЛІТКАМИ

2.1. Програма та методика констатувального експерименту.

Програмою дослідження передбачалося проведення констатувального етапу дослідження, аналіз й узагальнення отриманих даних та розробка

системи формування у дітей старшого дошкільного віку соціальної компетентності.

Мета констатувального експерименту полягала у визначенні рівнів сформованості у дітей 5-7 років соціальної компетентності як інтегрованого уміння встановлювати, підтримувати, налагоджувати взаємодію з оточуючими людьми; узгоджувати з ними свої позиції, домовлятися, уникати конфліктів, розв'язувати суперечки у мирний спосіб. Кожний із запропонованих методів дослідження додавав до скарбнички, якою засвідчувалася міра сформованості у досліджуваних соціальної компетентності.

Реалізація мети потребувала розв'язання таких завдань:

1. Визначення критеріїв, показників та компонентів, за якими визначався рівень вихованості у дітей соціальної компоненти.

2. Розробка та використання комплексної методики констатувального експерименту.

3. Визначення рівнів сформованості у дітей старшого дошкільного віку соціальної компетентності.

4. Створення та опис системи ефективного формування у дітей 5-7 років соціальної компетентності у комунікативній діяльності.

Експериментальне дослідження проводилось упродовж 2023-2024 рр. на базі ЗДО № ,.....міста В експерименті взяли участь 16 дітей старшого дошкільного віку, чотири вихователя та представники сімей вихованців 5-7 років.

Базуючись на даних аналізу теоретичних джерел, були визначено критерії та показники, за якими визначалася міра сформованості у дітей старшого дошкільного віку соціальної компетентності. Їх представлено у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Критерії та показники визначення міри сформованості у досліджуваних 5-7 років соціальної компетентності.

<i>Критерії</i>	<i>Показники</i>
<i>Комунікативні уміння</i>	Знає як і вміє спілкуватися, правильно буде свою поведінку та управляє нею у процесі спілкування та спільної діяльності; вміє домовлятися, узгоджувати власні позиції з іншими, доводити свою правоту, поступатися в разі необхідності, розв'язувати конфлікти у мирний спосіб; радіє спільному результату; вибіркова у контактах; чує та адекватно реагує на звернення до себе.
<i>Засвоєння моральних норм і правил</i>	Диференціює добро і зло; знає основні моральні правила і норми поведінки; намагається дотримуватися їх у діяльності та вчинках; контролює виконання соціально-моральних вимог (власних та оточуючих людей); виявляє у поведінці базові якості особистості – чуйність, справедливість, відповідальність; намагається поводитися совісно.
<i>Володіння вербальними та невербальними засобами</i>	Розуміє і використовує мовленням, підтримує діалог; правильно підбирає слова, чітко виражає свої думки; сформований активний словник; вдається до інтонаційної виразності мовлення, регулює її голосність та темп; використовує прості та складні речення; буде їх грамотно; знає і використовує слова вітання, прощання, вибачення; оперує ласкавими словами; уміє запитати, висловити згоду-незгоду, пояснити необхідне; правильно використовує міміку, пантоміміку, жести.
<i>Розвиток базових якостей особистості</i>	Поводиться, як правило, самостійно, звертається за допомогою лише у разі об'єктивної необхідності; сформовані елементарні форми емоційної сприйнятливості, чуйності, доброзичливості, готовності допомогти, пожаліти, поділитися, заспокоїти; виявляє гордість за досягнення, відстоює власну гідність; виявляє креативність та допитливість, цікавиться новим, невідомим.

Визначаючи рівень сформованості у дошкільників соціальної компетентності, ми брали до уваги як критерії і показники, подані в таблиці 2.1, модальність та стабільність їх прояву, так і структурні компоненти досліджуваної якості. В ході експерименту було визначено такі компоненти:

Когнітивний компонент - характеризує систему знань дошкільників про важливість уміння спілкуватися та спільно з іншими діяти; важливість уявлень про себе як носія даного уміння.

Емоційно-ціннісний компонент – засвідчується системою ціннісних орієнтацій та пріоритетів, ставленням до соціальної компетентності як інтегративної характеристики особистості..

Поведінковий компонент – характеризується здатністю дошкільників виявляти уміння і навички конструктивної й гуманної взаємодії у різних сферах та видах діяльності.

Під кожний із визначених компонентів – когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінковий підбиралися методи дослідження.

Методи до когнітивного компоненту соціальної компетентності

З метою встановлення особливостей знань дітей 5-7 років про уміння спілкуватися та спільно діяти використано метод бесіди. Було проведено дві бесіди: запитання першої спрямовувалися на з'ясування загальних уявлень досліджуваних, а друга - на розвиток оцінних суджень щодо власного уміння спілкуватися та налагоджувати спільну з однолітком діяльність.

Бесіда 1 «Що я знаю про спілкування»

Форма проведення – індивідуальна. Бесіда містила відкриті та закриті запитання, що дозволило дошкільникам, з одного боку, визначитися з самостійним вибором, з іншого – надати пріоритет одному з можливих варіантів відповідей. З огляду, що в експерименті взяли участь 16 дітей старшого дошкільного віку, які відповідали на сім запитань, усього було проаналізовано 112 протоколів. Запитання спрямовувалися на визначення змісту провідних категорій, розуміння дітьми понять «гуманне-негуманне

спілкування», для чого в житті вміння спілкуватися, які почуття переживають комунікабельні та відсторонені діти дошкільного віку, що є найважливішим результатом спільної діяльності, що таке дружба. Детальні запитання представлені у Додатку А. на стор.....

Бесіда 2 «Чи вмію я спілкуватися?»

Форма проведення індивідуальна. Кожній дитині належало відповісти на шість запитань відкритого і закритого характеру, спрямованих на з'ясування оцінок свого вміння спілкуватися та допомагати одноліткам з власної ініціативи, товаришувати, робити та отримувати добрі вчинки. Усього було проаналізовано 98 відповідей 16 досліджуваних 5-7 років життя, що дало змогу отримати цікавий емпіричний матеріал про особливості спілкування та спільної діяльності дітей старшого дошкільного віку з однолітками. Детальний перелік запитань представлено у Додатку А. на сторінці

Метод до емоційно-ціннісного компоненту соціальної компетентності

З метою визначення особливостей ставлення дітей старшого дошкільного віку до соціальної поведінки було використано проєктивну методику «Секрет» .

Проективна методика.

Дорослий розкладає на столі іграшки. Кількість іграшок відповідає кількості дітей в групі. Експериментатор пропонує малюкам подумати, кому саме вони віддадуть обрану ними іграшку. Таким чином, перед реальною дією кожний виконує її подумки. Дорослий наголошує: »Може статися, що хтось з дітей групи отримає більше за інших іграшок. Не виключено, що хтось буде позбавлений подарунків. Не лише кожний з вас подарує іграшку тому, хто йому подобається, але й може сподіватися на отримання іграшок тих, хто обере вас. Той, кому дістанеться найбільша кількість іграшок, виявиться найбільш популярним у нашій групі. Той, кому не дістанеться жодної іграшки, повинен подумати, чому так сталося, виправити свою

поведінку, стати привабливим для оточуючих. Експериментатор після пояснення пропонує дітям поодиночі вийти в коридор і покласти у шафу обранця свій дарунок. Після цього повернутися у групу. По завершенні експериментатор коментує результати наданої дітям можливості обрати тих, кому вони симпатизують, з ким хотіли б грати. Детальніше процедуру експерименту подано у додатку Б.

Методи до поведінкового компоненту соціальної компетентності

В ході експерименту використано два методи – спостереження та метод моделювання ситуації соціально-морального вибору.

Спостереження

За кожним досліджуваним 5-7 років життя проводилося по три цілеспрямованих спостереження за спілкуванням з однолітками під час вільного часу. Знаходячись поряд з іншими дітьми, дошкільники мали можливість поводитися вільно, дивитися на дії сусіда, використовувати звичний арсенал засобів (вербальних і невербальних), узгоджувати спільні дії, об'єднуватися з однолітками для виконання спільної роботи. В ході спостережень у протоколі фіксувалися: дата проведення спостереження; короткий опис ситуації; кількість звернень до партнера по спілкуванню; уміння домовлятися, узгоджувати свої дії; здатність допомагати, ділитися з партнером; вербальні засоби спілкування (звуковимова, активний словник, грамотність, діалогічне мовлення); міміка та жести (характер, виразність). Записи у протоколах стислі, чіткі, фотографічні. Кожний прояв характеризується за п'ятибальною шкалою оцінки. Метод деталізовано у Додатку В на стор.....

Моделювання ситуації соціально-морального вибору

Експериментатор пропонує дітям обрати, з ким удвох вони хочуть побудувати з будівельного матеріалу будиночок для ляльки (дівчатка) або гараж для машин (хлопчики). Під час сумісної діяльності фіксуються такі прояви поведінки кожної пари: кількість звернень до партнера; уміння

домовлятися, узгоджувати свої дії; здатність допомагати, ділитися з партнером, поступатися; спроможність утриматися від негативних проявів (емоцій, слів, дій); вербальні засоби спілкування (звукимовна, активний словник, грамотність, діалогічне мовлення); міміка та жести (характер, виразність); сформованість базових якостей: комунікабельність, чуйність, довірливість, товариськість, гідність (оцінюється за п'ятибальною шкалою по кожному учаснику взаємодії). У протоколі спостереження записи здійснюються чітко, лаконічно, факти описуються об'єктивно. Детальніше дивись у додатку В на сторінці.....

За допомогою описаних вище методів вивчення особливостей соціальної компетентності дітей старшого дошкільного віку, з врахуванням визначених вище критеріїв, показників та компонентів, а також сили й стійкості їх проявів було виділено чотири рівні сформованості у дітей старшого дошкільного віку досліджуваного явища – високий, оптимальний, середній та низький. Якісні та кількісні характеристики кожного рівня деталізуватимуться у 2.2 під час аналізу отриманих на констатувальному етапі емпіричних даних.

2.2. Характеристика рівнів вихованості соціальної компетентності дітей 5-7 років.

З метою визначення рівнів сформованості у досліджуваних 5-7 років соціальної компетентності необхідно було проаналізувати емпіричні дані, отримані під час проведення двох бесід, використання проєктивної методики, спостереження та моделювання ситуації соціально-морального вибору. Зупинимося на аналізі даних, отриманих по кожному з означених методів, по черзі.

Відповіді дошкільників на запитання першої бесіди засвідчили таке:

Переважна більшість опитаних дітей 5-7 років (86%) вважає уміння спілкуватися з людьми різного віку, статі, спорідненості важливим для життєвого благополуччя; 8% дошкільників оцінило його як не дуже важливе, а 6% уникнули прямої відповіді, задовольнилася відповіддю; «Не знаю». При

цьому не виявилось жодної дитини, яка б визнала вміння спілкуватися неважливим.

Аналізуючи свої переживання в момент готовності до спілкування з оточуючими, більшість респондентів (88%) називали почуття радості від приємного контакту, сподівання на доброзичливу спільну діяльність, передчуття успішної взаємодії, налаштованість на допомогу та підтримку один одного, можливість поділитися з партнером цікавою інформацією, готовність проявити турботу та симпатію. Водночас 12% досліджуваних 5-7 років утруднювалися прокоментувати свої почуття, уникнули відповіді.

Цікавими виявилися відповіді дітей старшого дошкільного віку на запитання, пов'язане з переживаннями боязкої, невпевненої у собі дитини. Понад третини досліджуваних (36%) відповіли, що боязка дитина не хоче, щоб її чіпали, вона уникає контактів, ховається від них. При цьому 38% дітей старшого дошкільного віку вважає, що боязка дитина не володіє вміннями спілкуватися, її обличчя виражає переляк, з нею важко встановлювати взаємини. Характерно, що 18% дітей 5-7 років зазначили, що боязка дитина почувається самотньою, намагається грати наодинці з собою, вона мовчазна і непривітна; 8% респондентів задовольнилися невизначеною відповіддю: «Не знаю».

Відповіді на запитання «Що означає вираз «правильно спілкуватися», дошкільники пов'язували з моральними нормами. Типовими відповідями дітей 5-7 років були: «Діяти разом, не сперечатися», «Враховувати інтереси партнера», «Поступатися власними інтересами на користь спільних», «Бути ввічливим», «Ділитися іграшками», «Показувати свою зацікавленість взаємодією», «Користуватися лагідними словами, не ображати партнера», «Узгоджувати свої думки і плани з тим, з ким спілкуєшся», «Довіряти потаємне». Лише 10% дітей старшого дошкільного віку не змогли визначитися з конкретною оцінкою, відповіли: «Не знаю».

З'ясувалося, що в процесі спільної діяльності для дошкільників найважливіше вміння допомагати та підтримувати однолітка (44%);

домовлятися, узгоджувати позиції (32%); 14% респондентів вважають за потрібне враховувати здібності та уміння товаришів; 6% досліджуваних надали значущості вмінню попереджати конфлікти, не сперечатися; 4% дітей старшого дошкільного віку уникнули прямої відповіді, що засвідчує їхню неспроможність визначитися з конкретною оцінкою.

Більшість дітей 5-7 років вважають, що найважливішим результатом спільної діяльності є «Досягнення спільними зусиллями складного виробу» (32%); «Приємне спілкування, радість від взаємин з симпатичним однолітком» (36%); «Обмін важливою інформацією» (26%); 6% дітей старшого дошкільного віку уникнули прямої відповіді на поставлене запитання.

Останнє запитання першої бесіди стосувалося оцінки дітьми 5-7 років такого поняття, як дружба. З'ясувалося, що 32% дітей старшого дошкільного віку дружбою вважають відносини між однолітками, побудованими на симпатії та взаємній прихильності. Водночас 26% дошкільників надають перевагу у дружбі повазі, вмінню розуміти товариша, поважати та цінувати його. Визначено, що 24% досліджуваних вважають, що діти, які товаришують, повинні мати спільні або схожі інтереси. Встановлено, що 12% опитаних звернули увагу на таку важливу рису особистості, що об'єднує однолітків, як довіра, здатність розуміти та брати до уваги особливості товариша. Лише 6% дітей 5-7 років уникнули прямої відповіді, наголошуючи, що «Важливі різні якості та риси».

Зупинимось на аналізі відповідей дошкільників на запитаннях другої бесіди, спрямовані на визначення суджень дітей старшого дошкільного віку щодо власних соціальних якостей та умінь. Відповідаючи на перше запитання, яке стосувалося самооцінки власної здатності бути хорошим другом, відповіді розподілилися таким чином: більшість опитаних (56%) вважає себе хорошим другом; 32% - не дуже хорошим («Іноді сваримося», «Час-від-часу ображаю»); 4% - поганим («Думаю про власні інтереси», «Виявляю зневагу»). Встановлено, що 8% досліджуваних уникнули конкретної відповіді, сказали, що буває по-різному.

Визначити свого найкращого або найкращих друзів, змогла переважна більшість дітей старшого дошкільного віку (86%). Вони наголошували на важливості вірності й відданості у товариських відносинах, готовності поділитися та розповісти таємниці. Встановлено, що перевагу діти 5-7 років надають одностатевим стосункам: дівчатка називали дівчаток, а хлопчики – хлопчиків. З'ясувалося, що 24% дошкільників відповіли, що мають багато друзів, товаришують і в групі дошкільного закладу, і з сусідськими дітьми, і з дітьми близьких знайомих своїх батьків.

Непростими і незвичними виявилися запитання, які стосувались конкретизації «внеску» опитаного та його друга. Перераховуючи, що хорошого респондент зробив для свого друга, найчастіше називалися такі прояви: поділився, допоміг, заспокоїв, довірив таємницю (84%). Водночас 16% дітей 5-7 років відповіли, що не можуть дати конкретної відповіді, хоча визнали, що щодня роблять для товариша «щось хороше». Аналогічно виглядали і відповіді стосовно добрих вчинків однолітків по відношенню до опитаного.

Відповіді на передостаннє запитання розподілилися на такі групи: до першої увійшли дошкільники, які схотіли виконувати складне завдання разом зі своїми друзями (46 %); до другої групи увійшли діти 5-7 років, які надали перевагу «умілим» одноліткам, у яких «все завжди добре виходить» (38%); 8% досліджуваних вказали, що їм «все одно, з ким працювати», а 10% уникнули конкретної відповіді на поставлене запитання.

Щоб з'ясувати, як дошкільники розпізнають стан і настрій партнера по спільній діяльності, ми задали їм запитання: « Як ти дізнаєшся, що твій друг погано себе почуває?». Виявлено, що 38% досліджуваних характеризувалася високим рівнем емоційної сприйнятливості та чутливості, що засвідчили їхні відповіді: «стають млявими, бездіяльними», «стають мовчазними, нічим не цікавляться», «хочуть спати і побути наодинці». Водночас 48% дошкільників зазначили, що друзі самі їм говорять про своє погане почуття, просять посприяти у тому, щоб лягти у ліжко або посидіти у тиші. У цей же час 14%

дітей 5-7 років засвідчили, що «буває по-різному, тому вони не можуть конкретизувати свою відповідь».

Проведені з дітьми старшого дошкільного віку бесіди дозволили визначити особливості їхніх уявлень про соціальні уміння, здатність правильно спілкуватися та самооцінку власної соціальної компетентності та здатності бути справжнім другом.

Характер емоційно - ціннісного ставлення до однолітків визначався на підставі застосування проєктивної методики «Секрет». З'ясувалося, що 36% досліджуваних віддали свої іграшки друзям (один одному); 42% - найбільш авторитетним дошкільникам (розумним, умілим, кмітливим), з якими вони хотіли б товаришувати; 14% дошкільників поклали свої іграшки тим, хто нещодавно прийшов до групи, адаптувався до нових умов життя, скучив за мамою; 6% дошкільників поклали іграшки у свої власні шафи, не сподіваючись на доброту однолітків. Таким чином вибір адресату кожною з означених груп дітей визначалася різними мотивами: у першій групі – відданістю дружбі, у другій – бажанням товаришувати з авторитетною дитиною, у третій – співчуттям, у четвертій групі – самозахистом.

Фіксуючи реальну поведінку дітей старшого дошкільного віку в ході спостережень за ними у звичних умовах життя, вдалося встановити таку інформацію. Близько чверті експериментальної групи (26%) характеризувалися сформованими комунікативними уміннями, хорошим засвоєнням моральних норм і соціальних правил, використанням вербальних та невербальних засобів, розвитком базових якостей. У той самий час 34% дітей орієнтувалися у соціальній поведінці на дотримання моральних норм, уміли налагоджувати контакти з однолітками, виявляли підвищену емоційність, застосовували здебільшого вербальні засоби спілкування, та вирізнялися певним набором базових якостей. Встановлено, що 32% дітей 5-7 років характеризувалися ситуаційними, нестабільними характеристиками, вищою за попередніх дітей конфліктністю у стосунках. З'ясувалося, що 8% досліджуваних володіли зародковими формами комунікативних здібностей,

обмеженим використанням невербальних та вербальних засобів спілкування, недостатнім рівнем розвитку базових якостей.

У процесі змодельованої ситуації морального вибору ми спостерігали, як діти обирали партнера по конструктивній діяльності, як разом діяли, які проблеми в них виникали та як вони їх вирішували. Встановлено, що 24% дітей старшого дошкільного віку виявились здатними домовлятися з однолітком, узгоджувати свої дії, допомагати йому в разі необхідності, користуватися вербальними та невербальними засобами та виявляти доброзичливість і чуйність. Близько третини досліджуваних (34%) виявились дещо більш егоїстичними, проте в цілому орієнтувались на моральні норми поведінки, виявляли готовність допомогти, володіли достатнім рівнем розвитку комунікативних умінь та базових якостей. Недостатній рівень розвитку уміння домовлятися, узгоджувати позиції, визначати правоту партнера, допомагати з власної ініціативи, виявляти емоційну сприйнятливість зафіксовано у 32% дошкільників. Останню групу склали 10% дітей 5-7 років, в яких комунікативні уміння знаходилися на зародковому рівні, вони поводитися невпевнено, підкорялися командам партнера, виявили емоційну глухоту.

Співставлення емпіричних даних, отриманих за усіма схарактеризованими вище методиками, та використання розроблених критеріїв оцінки міри сформованості соціальної компетентності дітей старшого дошкільного віку уможливило визначення чотирьох рівнів розвитку досліджуваного явища. Дані розподілу досліджуваних подано у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Якісна характеристика та кількісний розподіл дошкільників за рівнями сформованості соціальної компетентності.

<i>Рівні вихованості соціальної компетентності</i>	<i>Характеристика проявів свідомості і поведінки</i>	<i>Кількісний розподіл (у %)</i>
--	--	----------------------------------

<p style="text-align: center;">ВИСОКИЙ</p>	<p>Легко налагоджує взаємодію з однолітками, доброзичливий, відкритий, щирий. В ході спільної діяльності діє разом з однолітком, узгоджує позиції, домовляється, враховує інтереси і можливості партнера, в разі необхідності, ініціює надання допомоги. Швидко і легко визначає погане самопочуття партнера, розпізнає дискомфортний стан за мімікою, жестами, рухами, діями, висловлюваннями. Аналізує причини його виникнення; ставить себе на місце однолітка; не залишається байдужим. Дотримується моральних вимог, керується правилами соціальної поведінки, намагається їх не порушувати. Під час спільної діяльності використовує як вербальні, так і невербальні засоби спілкування. Міміка і жести виразні, застосовує лагідні звернення до партнера, намагається його не ображати, прагне уникати конфліктів або розв'язує їх у мирний спосіб. Характеризується такими базовими особистісними якостями, як відповідальність, самостійність, власна гідність, людяність, креативність, доброзичливість. Турбота про соціальне та індивідуальне збалансовані між собою.</p>	<p style="text-align: center;">24</p>
<p style="text-align: center;">ОПТИМАЛЬНИЙ</p>	<p>Товариський, довірливий, має певне коло однолітків, з якими охоче спілкується. Диференціює однолітків на приємних і неприємних. Ставиться до партнерів з інтересом, повагою, відкритістю до контактів. Без проблем встановлює взаємини, обмінюється інформацією, погоджує позиції, домовляється щодо спільних дій. Водночас цінує себе та власні інтереси більше, ніж інтереси</p>	<p style="text-align: center;">28</p>

	<p>однолітків, тому під час спільної діяльності виникають конфліктні ситуації, які він намагається розв'язати. Здебільшого дотримується моральних норм і правил соціальної поведінки, в разі порушення, намагається виправити ситуацію. У спілкуванні з партнером намагається керувати ним, командувати. Користується у спілкуванні вербальними та невербальними засобами, міміка виразна і рухлива. Характеризується вельми розвиненими базовими якостями особистостями, зокрема самостійністю, відповідальністю, доброзичливістю, людяністю, готовністю допомогти. Почуття гідності дещо гіпертрофоване, хворобливе. Мотивація досягнення сильно розвинена, особисті інтереси домінують над груповими.</p>	
<p>СЕРЕДНІЙ</p>	<p>Соціальні уміння розвинені недостатньо: Емоційна саморегуляція нестійка, рівень домагань переважає над бажанням «викластись на повну». Контакти встановлює ситуаційно, диференціює однолітків на симпатичних в несимпатичних. З першими доброзичливий і привітний, з другими йому важко домовитись та встановити дружні й продуктивні взаємини. Не вміє уникати конфліктів або розв'язувати їх у мирний спосіб. Час-від-часу вступає у суперечки, не хоче поступитись власними інтересами. Володіє знанням моральних норм та правил соціальної поведінки, проте на практиці подекуди їх порушує, У спілкуванні використовує як вербальні, так і невербальні засоби спілкування. Міміка і жести дуже виразні. Самооцінка завищена, йому складно визнати свою</p>	<p>38</p>

	<p>провину, вибачитись. Базові якості сформовані недостатньо: характеризується вельми низькою відповідальністю, самостійністю, людяністю, готовністю ініціювати допомогу та підтримку. Авторитет інших для нього важливіший за почуття власної гідності.</p>	
НИЗЬКИЙ	<p>Комунікативні уміння знаходяться на зародковому рівні. Боязкий, невпевнений у собі, обережний, недовірливий. Практично ніколи не ініціює контакти, лише зрідка погоджується на пропозиції інших. У спілкуванні завжди підкоряється сильнішому та розумнішому, прагне знаходитися «в тіні». Частіше за усе грає наодинці з собою, задовольняється роллю спостерігача. У конфлікти однолітків ніколи не втручається, знаходиться осторонь. Має уявлення про основні моральні правила та норми соціальної поведінки, намагається їх дотримуватися і не порушувати. Соціальне мовлення збіднене, він здебільшого мовчазний, невербальні засоби використовує у спілкуванні частіше, ніж вербальні. Самооцінка знижена, неадекватна. Не довіряє собі, орієнтується на зовнішні оцінки. Прагне виконувати необхідне, не стільки домогтися успіху, скільки уникнути неуспіху. Ціннісне ставлення до себе та інших несформоване. Живе як глухо-німа людина, тривожна, боязка, недовірлива до соціального оточення.</p>	10

Аналіз поданих у таблиці 2.2. експериментальних даних засвідчив, що близько половини дітей старшого дошкільного віку (48%) характеризуються

недостатнім та низьким рівнем сформованості соціальної компетентності, що актуалізує необхідність організації системи цілеспрямованих впливів, які оптимізують освітній процес у ЗДО, підвищать його ефективність. Згідно отриманих даних, найбільші проблеми пов'язані з комунікативними вміннями дошкільників (узгодження позицій, налагодження взаємин) та розвитком базових цінностей – чуйності, емоційної сприйнятливості, готовності ініціювати допомогу.

2.3. Система роботи з формування у дітей старшого дошкільного віку соціальної компетентності у спільній з однолітками діяльності

З метою оптимізації освітнього процесу у ЗДО було розроблено систему формування, яка мала на меті активізувати як свідомість, так і поведінку досліджуваних. Під кожний з розроблених у дослідженні педагогічних умов добиралися методи виховного впливу.

Відповідно до першої педагогічної умови програмою формування передбачалося *розширити уявлення дошкільників про соціальну компетентність та її роль в житті*. З цією метою передбачалося проведення групових бесід, сприятливих для міркувань та висловлювань дітьми своїх думок з приводу понять «спілкування» та «спільна діяльність», складання дошкільниками оповідок про власне вміння бути хорошим товаришем, читання художньої літератури та перегляд мультфільмів відповідної тематики.

Бесіди

Проводити їх варто кожного тижня упродовж періоду, поки триватиме формувальний експеримент. Основна форма проведення – діалог. Дорослий стимулює участь в обговоренні кожної дитини, у першу чергу тих, хто зазвичай відмовчується. У процесі обговорення проблем, пов'язаних з комунікативними вміннями та базовими якостями особистості, експериментатор пропонує дітям висловити власні судження з приводу обговорюваної проблеми..

Нижче наводимо орієнтовні теми бесід: «Що означає «правильно спілкуватися?», «Чому потрібно бути уважним до стану партнера по спілкуванню?», «Як ставляться до чужої дитини оточуючі люди?», «Як правильно вчинити, коли партнер по спілкуванню перетворився на споглядальника?», «Що переживає байдужа дитина?», «Чому виникає агресивність?», «Як розпізнати та умирити войовничу дитину?», «Чи багато друзів у недобррозичливої дитини?», «Чи потребують турботи агресивні діти?», «Що важливіше – слово чи вираз обличчя?» тощо.

По завершенні кожної групової бесіди експериментатор підводить підсумки, наголошує на важливості спілкування згідно відомих моральних правил і норм поведінки та чужого ставлення до партнера про спільній діяльності. За необхідності, він може варіювати тематику, враховувати проблеми спілкування дітей старшого дошкільного віку, типові для вихованців його групи.

Складання оповідок на тему «Який я товариш?»

Проводяться в контексті традиційних занять у ЗДО. Вони спрямовані на розширення словника дітей старшого дошкільного віку, вправлення досліджуваних в уміннях пригадувати та розповідати про випадки, коли вони допомогли, заспокоїли, підтримали, разом придумали та виготовили певну річ, проявили відданість другові. Передача пережитих раніше приємних переживань наповнює дитину гордістю, формує впевненість у тому, що вона - хороший товариш, надійний, вірний, здатний прийти на допомогу. Частота застосування оповідок про дружбу визначається педагогом, залежно від актуальності даної проблеми та об'єктивної необхідності задіяти внутрішній стрижень дошкільників, актуалізувати їхню свідомість, заохотити бажання бути хорошим другом.

Читання дитячої художньої літератури

Упродовж усього року вихователь знайомить дітей з дитячою літературою, присвяченою умінню товаришувати. Серед них можна використати книжку «Корисні казки про те, як навчитися дружити», «Казки,

які навчають і виховують» (Хрестоматія для читання), «Повчальні історії» О Братчук, «Як перестати боятися» К. Бук, «Справжня дружба» І. Сонечко, «Казка про двох друзів», «Збірка казок про дружбу» та інші. Обговорення вчинків героїв, аналіз причинно-наслідкових зв'язків, порівняння їхньої поведінки з власною допоможуть дорослому конкретизувати поняття «дружба», привчать критично ставитись до проявів товаришування та відданості справжній та удаваній.

Перегляд мультфільмів

Хороші мультфільми розвивають почуттєву сферу дошкільників, привчають поводитись морально, прищеплюють бажання бути доброзичливим і правдивим у спілкуванні з друзями. Вихователь з врахуванням особливостей своїх дітей 5-7 років може підібрати тематику мультфільмів, сприятливу для виховання соціальних умінь дошкільників. Для показу використовують українські та зарубіжні мультфільми. Серед інших можна передивитись з дітьми такі: «Мультфільм про дружбу», «Матусина казка», «Кролик і Панда», «Діккі та Патрон шукають Міні», «Лев і Мишеня», «Зайченя Заздрик», «Веселі казки-мультики про дружбу», «Мишеня Тім говорить неправду», «Люблю тебе завжди і назавжди» та інші.

Кожний перегляд має завершуватися обговоренням та підведенням підсумків, які допомагатимуть дітям старшого дошкільного віку оволодівати соціальними вміннями та дорожити конструктивним спілкуванням під час виконання спільної діяльності.

Згідно другої педагогічної умови ***слід було створити на базі ЗДО розвивальне середовище, комфортне для спілкування та спільної діяльності.*** Створюючи розвивальне середовище, ми виходили з розуміння, що слід сприяти соціалізації дошкільників через їхнє входження у соціальне середовище групи ЗДО, пристосування до культурних, психологічних і соціологічних чинників, додання негативних впливів, що заважають саморозвитку та само ствердженню.

Сучасний дошкільний заклад повинен перетворитися на місце, де дитина старшого дошкільного віку отримає можливість широкого соціально-практичного самостійного контакту з найбільш значущими та близькими для її особистісного розвитку сферами життя. Накопичення дитини під керівництвом педагога цінного соціального досвіду є тим шляхом, який сприяє, по-перше, розкриттю вікового потенціалу і, по-друге, успішному вступу у доросле життя. Віковий потенціал не може бути реалізованим за відсутності соціальної компетентності дитини 5-7 років.

Створюючи розвивальне середовище, ми керувалися ідеєю, згідно якої соціальна компетентність не зводиться до комунікативної, соціально-психологічної компетентності та соціального інтелекту. Соціальна компетентність відіграє значно більшу роль в поведінці дитини дошкільного віку, не дозволяє припуститися помилок у життєдіяльності, оптимізує емоційний стан, відносини з соціумом. Соціально компетентна дитина здатна обирати правильні соціальні орієнтири, організувати спільну комунікативну діяльність з однолітками, володіє соціальними навичками, дотримується у поведінці моральні норми і правила взаємодії.

Соціальне входження дитини старшого дошкільного віку у соціальне середовище, в якому йому належить жити й розвиватись як особистість та суб'єкт комунікативної та предметно-практичної діяльності передбачає:

- ознайомлення з національними традиціями та культурою рідного краю, володіння українською мовою;
- сформованість елементарної системи соціально-моральних норм і правил;
- уміння бути мобільною, динамічною, стійкою в процесі самореалізації;
- наявність знань та умінь, необхідних для виконання своїх обов'язків та основних видів діяльності;
- розвиток вербальних та невербальних засобів спілкування;
- уміння диференційовано ставитись до соціального довкілля, виділяти безпечно-небезпечно, приємне-неприємне;

- здатність домовлятися, узгоджувати позиції, приймати спільні рішення, працювати в команді;
- готовність утриматися від образ та конфліктів, знаходити компроміс, розв'язувати непорозуміння у мирний спосіб;
- спроможність довіряти приємним дорослим та одноліткам ;
- ставитись до іншої людини як найвищої цінності, проявляти до неї доброту, увагу, турботу, допомогу, милосердя.

На етапі формування можна застосувати вправи, складання оповідань, дискусійні ігри , заняття. Нижче наводимо деякі з можливих.

Вправи

Формуванню соціальної компетентності сприятиме застосування серії вправ, сприятливих для виховання умінь дошкільників розуміти іншу людину - її особливості, несхожість з собою, її потреби і бажання, труднощі, яких вона зазнала, зміни в її настрої та емоційному стані тощо. В ході вправ діти навчаються аналізувати, порівнювати, знаходити схоже-несхоже, відтворювати міміку і жести відповідної спрямованості та виразні дії (допомогти, заспокоїти, підтримати, поділитися ...).

Складання оповідань

Дошкільники складають оповідання усно і по черзі. Пропонується використати з цією метою такі теми: *«Черства людина», «Холодне серце», «Перемога мого друга», «Як я робив компліменти», «Коли за себе було соромно», «Звідки беруться скаржники», «Друг, про якого я мрію», «Перемога гідна і негідна», «Поразка гідна і негідна», «Як впливає войовничість на дружбу», «Чому зникла моя злість», «Докладання зусиль задля успіху», «Як впевненість допомогла», «Як я сказав собі слово «стоп», «Як я упорався з поганим настроєм», «Сам собі ворог і друг», «Свій серед своїх», «Чужий серед своїх».*

Дискусійні ігри

У процесі соціально-морального тренінгу можна використати метод групової дискусії, який дозволяє актуалізувати існування різних точок зору на проблему. З огляду на те, що старші дошкільники лише починають оволодівати умінням дискутувати, дорослий виступає в дискусійних іграх організатором, координатором та експертом. Орієнтовними темами дискусійних ігор соціально-моральної спрямованості можуть виступати такі: *«Вдалі і невдалі способи розв'язання конфлікту»*, *«Як навчитися чуйності?»*, *«Чуйне ставлення до друзів та несимпатичних однолітків»* тощо.

Заняття.

«Єднальна нитка»

Діти сидять по колу, передаючи один одному клубок ниток так, щоб він поступово розмотувався. Усі, хто вже тривав його в руках, беруться за нитку. Передача клубка супроводжується висловлюваннями про те, що дошкільники зараз відчують, чого хочуть для себе і що можуть побажати іншим. Починає дорослий (наприклад: *«Мені весело. Хочу побажати собі удачі, а вам - чуйного ставлення до людей»*). Коли клубок повертається до ведучого, діти, на його прохання, натягають нитку, закривають очі і уявляють, що усі вони складають одне ціле, що кожний з них важливий і значущий.

«Обійми»

Спрямоване на вправління дітей в умінні виражати свої позитивні почуття та розвиток групової згуртованості. Звертаючись до дітей, педагог говорить, що хоче побачити перед собою єдину згуртовану групу, в якій об'єднані усі діти, незалежно від рівня їх комунікабельності. Він пропонує дошкільникам сісти в одне велике коло і каже: *« Я хочу, щоб ви добре ставилися один до одного, були чуйними, товаришували. Зрозуміло, іноді можна і посперечатися, проте коли люди товариські, їм простіше перенести образи і розбіжності. Я прошу вас виразити свої дружні почуття до дітей, обіймаючи їх. Може бути, що хтось з вас не схоче, щоб його обіймали. У*

такому разі дайте нам знати, чого ви хочете, і просто поспостерігайте за нами. Інші діти не будуть вас торкатися Я почну з легких маленьких обійм і сподіваюся, що кожний з вас може додати у нього ентузіазму і дружлюбності»

Діти по колу починають обіймати один одного і, якщо сусіда не заперечує, посилює обійми. По завершенні гри дорослий запитує: « Чи сподобалася вам гра? Чому добре обіймати інших дітей? Як ти себе відчуваєш, коли інша дитина тебе обіймає? Чи обіймають тебе батьки? Як часто?»

«Оплески по колу»

Спрямоване на формування групової згуртованості. Звертаючись до дітей, педагог запитує: « Хто з вас може уявити, що відчуває артист після концерту чи спектаклю, коли він стоїть перед публікою і слухає грім оплесків? Можливо він чує їх не лише вухами, а сприймає овації усім тілом і душею». Продовжуючи, він каже: «У нас хороша група, і кожний з вас заслужив оплески. Зараз ми пограємо у гру, у ході якої оплески звучатимуть спочатку тихенько, а потім усе сильніше і сильніше. Ставайте у загальне коло. Я починаю». Педагог підходить до якогось дошкільника, дивиться йому в очі, називає його чесноти і досягнення і дарує свої оплески, з усіх сил плескаючи у долоні. Потім разом з цією дитиною дорослий обирає наступного дошкільника, який одержує свою порцію схвалення та аплодисментів. Потім кожний кожний з тих, кому аплодували, обирає наступного претендента на овації. Гра продовжується доти, поки останній учасник гри не отримає аплодисменти усієї групи. На завершення педагог узагальнює: «Кожна людина має свої чесноти і заслуговує на підтримку й вираження нашого схвалення».

«Мій» і «наш» простір»

У центрі зали або спортивного майданчика з допомогою канату викладене велике коло, всередині якого покладені обручі (по одному на кожну дитину). Педагог пропонує учням їх взяти, стати у центр свого обруча, відчути, що це – особисте місце, окремий «будиночок», в якому приємно, затишно і

безпечно, хочеться побути наодинці певний час. Можна помріяти, перепочити, пограти чимось. Проте недовго: кожний з нас прагне спілкування з іншими. Тому через певний час вихователь пропонує дітям з допомогою мотузки з'єднати свій «будиночок» з будь-яким іншим (або з декількома) та з великим обручем - спільним «домом» у центрі. Діти разом з дорослим роздивляються, як від кожного особистого «будиночка» йдуть доріжки до інших, а від усіх – доріжки до одного великого «будинку», де усім живеться дружно. Наприкінці гри педагог підводить підсумок: «Важливо розуміти, що кожний з нас має право на особистий недоторканий простір і водночас на задоволення бажання жити у мирі й злагоді з іншими».

«Робимо компліменти»

Експериментатор (педагог) запрошує до центру кімнати дитину і пропонує кожному дошкільнику по черзі зробити їй комплімент, назвати добрими словами. Потім по черзі це місце посідає кожний з учасників гри. У такий спосіб кожна дитина отримує своє порцію «словесних погладжувальних» однолітків. В кінці гри дорослий запитує: «Чому одній дитині легше, а іншій важче говорити приємні слова?», пояснює, що в кожного є не лише недоліки, але й чесноти, їх слід розгледіти, визнати і поважати за них.

Описані вище методи стануть вихователям у нагоді під час створення розвивального середовища, сприятливого для формування у дітей старшого дошкільного віку соціальної компетентності.

Упроваджуючи у педагогічну практику третю умову, педагог ***вправлятиме дітей в уміннях використовувати у спілкуванні з однолітками вербальні та невербальні засоби.*** З цією метою використано ігри та заняття з розвитку мовлення та розпізнавання емоційного стану однолітка, а також творчі завдання, моделювання експериментальних ситуацій та методи релаксації. Більш детальну інформацію подаємо нижче.

Ігри

«Збираємо добрі слова»

Гра спрямована на вироблення звички дітей старшого дошкільного віку використовувати під час спілкування з однолітками добрі слова. Діти стають у коло, одна дитина з м'ячем знаходиться всередині нього. Вона кидає м'яч по черзі кожному дошкільнику і просить назвати добре слово, адресоване однолітку. Слова не мають повторюватися. У грі беруть активну участь усі діти групи. За потреби, дорослий допомагає дітям варіювати добрі слова.

«Робимо компліменти»

Експериментатор (педагог) запрошує до центру кімнати дитину і пропонує кожному дошкільнику по черзі зробити їй комплімент, назвати добрими словами. Потім по черзі це місце посідає кожний з учасників гри. У такий спосіб кожна дитина отримує своє порцію «словесних погладжуваль» однолітків. В кінці гри дорослий запитує: «Чому одній дитині легше, а іншій важче говорити приємні слова?», пояснює, що в кожного є не лише недоліки, але й чесноти, їх слід розгледіти, визнати і поважати за них.

«Доставляємо радість другу»

В процесі гри дошкільники на прохання дорослого мають висловити якомога більше припущень щодо того, як можна порадувати свого друга або подругу: спробувати розсмішити, погладити його (її), сказати йому (їй) добрі слова, допомогти впоратися із складним завданням, заспокоїти, порадіти за нього (неї). По завершенні діти разом з педагогом визначають, чи багато способів їм вдалося набрати усім разом.

Заняття

«Де живе добро?»

Конспект заняття розроблено Т.Поніманською, О.Козлюк та Г.Марчук []. Пропонується модифікований автором варіант його проведення. Заняття спрямоване на активізацію почуття доброти, чуйності, доброзичливості; розуміння дітьми зв'язку внутрішньої спонуки і зовнішньої поведінки; збагачення словника дієсловами, якими позначають душевні стани, настрої,

почуття. Матеріал: картки зеленого та червоного кольорів. Перед проведенням заняття упродовж тижня дітям читають та разом з ними обговорюють зміст оповідань Василя Сухомлинського «Красиві слова і красиве діло», «Важко бути Людиною» та вірша Любові Забашти «Людина починається з добра».

На початку заняття педагог пропонує дошкільникам поговорити про людей, яких називають добрими та відповісти на запитання: «Де живе добро?» Звертаючись до них, дорослий каже: «Давайте з'ясуємо: «Чи доводилося вам зустрічати добрих людей? Хто вони? Як ви дізналися, що вони добрі? Кого з персонажів улюблених казок та оповідань можна назвати добрими?». Після отриманих відповідей дітей педагог разом з ними формулює узагальнення: *доброю називають людину, яка виявляє чуйність, допомагає іншим, співчуває, піклується про них.*

Далі вихователь звертається до дошкільників з проханням: «Я буду називати вам вчинки, а ви маєте визначити, які з них добрі, а які – ні. У кожного з вас є картки двох кольорів: зеленого і червоного. Якщо йтиметься про добрий вчинок, ви піднімаєте зелену картку, якщо про поганий – червону. Слухайте уважно:

- допомогти другові у біді;
- когось образити;
- захистити слабкого;
- обманути кого-небудь;
- поділитися тим, що маєш;
- образити товариша;
- утриматися від образи;
- вихвалитися перед іншими;
- виявити вдячність за підтримку;
- насміятися над невдачею іншого.

Дорослий визначає, наскільки правильно оцінили діти добрі і погані вчинки, зауважує, що інколи вистачає одного доброго слова, щоб зробити людині приємність, допомогти, втішити, звеселити. Він пропонує подумати

над тим, як можна виявити добре ставлення до інших, доброту і вдячність і запитує: «Де живе добро?» Узагальнення: *Добро живе в наших серцях.*

Творчі завдання

На етапі формування доцільно виходити з розуміння, що доброзичливе ставлення та турбота про іншого, як правило, виявляють дошкільники, які добре орієнтуються у поняттях «добро»- «зло», активні у своїй поведінці, мотивовані на соціально схвалювану й прийнятну поведінку, в яких вихована совість як внутрішня етична інстанція. Тому використовувати варто не лише методи «прямої дії», але й більш широкого спектру, які зачіпають типову поведінку дошкільників у взаємодії з однолітками. Нижче пропонуються деякі з можливих.

«Складання правил етичної поведінки»

Пропонується розроблений варіант О.Кононко. У процесі спільного обговорення дорослого з дошкільниками збагачуються та розширюються знання останніх про важливість дотримання кожною людиною моральних правил та доцільність існування соціального контролю. Дорослий пропонує дітям разом скласти найважливіші правила етичної поведінки, обов'язкові для виконання кожним. Він зазначає: «Якщо ви посміхнулися замість того, щоб зігнати на іншому злість, що вас здолала, то зверніть увагу: злість зникає, на її місце приходять почуття спокою, радості, задоволення. Дорослий закликає дітей задіяти установку *«Роблю протилежне тому, на що провокують погані почуття»*. Він пропонує дітям скласти найважливіші правила етичної поведінки, обов'язкові для виконання кожним, наводить приклади таких правил, які слугують для дітей орієнтирами. Педагог підкреслює: формулювати пропозиції необхідно чітко і грамотно, пояснити їх важливість.

Орієнтовний перелік правил моральної поведінки:

- Коли ти розсердився на когось, стримай себе, знайди в собі сили посміхнутися тому, хто тебе образив, сказати приємні слова замість того, щоб кинути в обличчя образу або затаїти невдоволення. Порадій: в тебе є сила волі!

- Якщо хтось у чомусь виявився кращим за тебе, не поспішай виявляти невдоволення. Спробуй тепло схвалити його, визнай, що для досягнення успіху він доклав чималих зусиль. І заслуговує твоєї підтримки.
- Може статися, що ти готовий зігнати на комусь свою злість. Зупинись і запитай себе: а чи варта подія таких сильних емоцій?. Остуди голову і почуття, затримай дихання. Видихни. Потім поміркуй про це з батьками або вихователем.
- Вчись стримувати негативні почуття, переключи увагу, зроби щось корисне – упорядкуй, виготуй, прибери. Відчуєш, що злість зникла, мов би її і не було!
- Може статися, що підтримки потребуватиме несимпатична тобі дитина. Не ігноруй її проблему, допоможи: її вдячність слугуватиме тобі нагадуванням, що ми усі пов'язані між собою, що допомагати приємно, що і вона може стати тобі у нагоді у важку хвилину.

Найбільш актуальні для даної групи дітей правила, складені разом з ними. Їх варто набрати на комп'ютері, вивести на принтері, список правил прикрасити за бажанням дошкільників і розмістити на чільному місці, щоб, за потреби, кожний міг нагадати собі зміст певного правила і дотримати його.

Моделювання експериментальної ситуації

З огляду на те, що реальні життєві ситуації не завжди дозволяють впливати на соціальну поведінку та моральні почуття дошкільників оптимальним чином, доцільно вдається до штучного створення ситуацій, які ставлять дитину перед вибором однієї з можливих альтернатив, вимагають прийняття рішення щодо розв'язання морального конфлікту. Пропонуємо дві з можливих, розроблені та апробовані О.Кононко.

«Кому дістанеться нова іграшка?»

Експериментатор (педагог) розкладає на столі іграшки, кількість яких відповідає кількості дітей. Усі окрім однієї іграшки дітям знайомі. Єдина серед них нова, цікава. Дорослий призначає дитину черговою і просить роздати усім іграшки. Моральний конфлікт полягає у тому, що черговому хочеться взяти

нову іграшку собі, але він розуміє, що це егоїстично і може бути засуджене.

Як вчинить дошкільник:

- залишить іграшку на столі, тим самим сподіваючись, що вона належатиме йому;
- віддасть вихователеві;
- віднесе найкращому другу, який потім з ним поділиться;
- віддасть новенькій дитині, щоб вона не сумувала за мамою тощо.

Упродовж періоду проведення формувального експерименту слід організувати подібні ситуації з тим, щоб кожна дитина побувала у ролі чергового, який роздає на свій розсуд іграшки, знаряддя, матеріали одногрупникам. У такий спосіб діти вправляються в умінні регулювати свою соціальну поведінку моральними нормами.

«Вибір за тобою»

Пропонується для використання методика, розроблена О.Кононко. Експериментатор (педагог) об'єднує дітей у пари для виконання спільного завдання - аплікації з кольорового паперу «Враження від прогулянки». Після обговорення та погодження дошкільниками сюжету аплікації, дорослий умисно несправедливо розподіляє між дітьми з різними здібностями та темпераментом ділянки роботи: вправній, впевненій, швидкій дитині доручає легку ділянку (наприклад, вирізати декілька деталей); невпевненій та повільній дитині – складну ділянку роботи (вирізання інших деталей та фігур, акуратне їх розташування на папері та наклеювання). Педагог підкреслює: хто закінчить свою роботу, може вважати себе вільним і йти грати.

Моральний конфлікт може бути розв'язаний у різний спосіб:

- відповідальний за легку ділянку роботи по її завершенні залишає партнера наодинці з його проблемами і йде грати;

- відповідальний за легку ділянку роботи по її завершенні ініціює готовність частково допомогти партнеру, а потім залишає його завершувати розпочате і йде грати;
- обидві дитини, не дивлячись на запропонований дорослим несправедливий розподіл, діють разом, дружньо, завершують роботу одночасно.

Експериментатор (педагог) фіксує у протоколі усі етапи роботи дошкільників; вербальні, мімічні та дієві реакції; тривалість виконання завдання і якість кінцевого продукту. По завершенні він запитує у кожної дитини: «Ти задоволений результатом? Що тобі сподобалося, а що – ні? Чому? Чи можеш ти вважати себе вихованою людиною?» Підводить підсумки, розставляє акценти. Педагог пропонує кожній дитині самій присвоїти собі або відмовити у цьому *«знак поваги за товариськуність»* (виготовлений з картону). У протоколах фіксується:

- наскільки впевнено/невпевнено дитина присвоює собі знак поваги;
- наскільки впевнено/невпевнено дитина відмовляється від нього;
- чим пояснює свій вибір.

Релаксійні методи

Варто використовувати у процесі соціально-морального виховання вправи, засновані на методі активної нервово-м'язової релаксації, дихальні техніки, візуально-кінестетичні техніки. Метод нервово-м'язової релаксації передбачає досягнення стану релаксації через чергування сильного напруження і швидкого розслаблення основних м'язових груп тіла. З дихальних технік вказаний автор рекомендує використати глибоке дихання, ритмічне дихання із затримкою. В основі візуально-кінестетичних технік лежить використання візуально-кінестетичних образів. Важливо, щоб вправи виконувалися одночасно усіма дітьми групи. Приклади вправ кожного з трьох релаксаційних прийомів подано нижче:

- діти по черзі приймають пози зайчика, який злякався, а потім розсміявся (чергування напруги і розслаблення);

- «надування» усіма дошкільниками однієї спільної кулі до тих пір, поки вона не «лусне»;
- діти на прохання дорослого уявляють, що у них в лівій руці знаходиться лимон, з якого вони витискають сік; відчувши напруження, вони кидають лимон у відерце і повторюють ті самі дії іншою рукою.

За даними четвертої умови ми пропонуємо **з допомогою педагогічної оцінки посилити роль таких базових якостей особистості, як справедливість, чуйність, совісність.** Упровадження четвертої умови передбачало роботу з педагогами ЗДО, оновлення змісту та форм педагогічної оцінки. Для цього планується проведення консультацій та семінару.

Консультації.

Важливо упродовж проведення формувального експерименту провести для педагогів, у першу чергу молодих, декілька консультацій. Нижче наводимо декілька тем для інформування.

«Рефлексія»

Рефлексія – це процес і результат пізнання та аналізу вихователем своєї свідомості (думок, почуттів, станів, намірів тощо) та реальної поведінки. Педагогічна рефлексія є зверненням свідомості на самого себе і має високий розвивальний потенціал. Вона є процесом *осмислення* своїх дій, роздумами про себе, механізмом окультурення педагогічної діяльності, яка має рефлексивний характер. Рефлексія сприяє: виявленню характеру взаємодії; об'єктивній оцінці ефективності застосованих засобів і прийомів соціально-морального виховання; визначенню смислу спілкування з дитиною, його спрямованості; обґрунтованості прийнятих рішень спонукати дітей до зміни небажаних форм поведінки..

Організуюючи взаємодію з дошкільниками, розраховуючи на її ефективність, вихователь має дивитися на себе та свої дії очима вихованців, вчуватися в їхній настрій, передбачати ймовірні реакції та вчинки у відповідь

на свої власні. Уміння поставити себе на місце дитини, побути в її шкурі – важлива умова налагодження гармонійної взаємодії дорослого й дошкільника.

Активізувати педагогічну рефлексію можна через розвиток в собі таких механізмів, як: самоспостереження, самоаналіз, самооцінка, самоконтроль, саморегуляція, саморозвиток. Кожний з них сам по собі важливий і потребує уваги. Водночас лише усі разом вони допоможуть оптимізувати процес спілкування з дитиною, сприятимуть формуванню уміння уникати тиску на неї. Детальніше про процес відкриття та вдосконалення свого «Я» - особистісного та професійного.

Спостерігаючи за собою у процесі спілкування з вихованцями, варто звертати увагу на характер типової для вас поведінки, на характерні дії, словесні реакції та їх інтонування, жести, міміку, адресовані їм. Який вираз обличчя ви фіксуєте найчастіше? Домінують наказові, прохальні, запитувальні чи ділові звернення? Наскільки галаслива та інтенсивна ваша реакція на порушення дитиною меж припустимої поведінки? Чи є обрана вами тактика поведінки результативною? Зрозуміло, ви, як і кожний з нас, буваєте різною у різних життєвих ситуаціях, у відносинах з різними дітьми. Важливо з'ясувати: з ким з вихованців вам спілкуватися легко і приємно, з ким – важко і неприємно, а спілкування з ким ви просто намагаєтесь уникати. І чому. З цією метою доцільно фіксувати результати самоспостереження. По-перше, це дозволить вам повернутися до них, в разі потреби. По-друге, записи допоможуть зрозуміти, які з ваших проявів типові, а які - випадкові. Оскільки типові прояви поведінки засвідчують вашу звичку поводитися певним чином, вони заслуговують на вашу особливу увагу.

«Самоаналіз»

По суті йдеться про використання методу словесного самозвіту. Ви аналізуєте себе як партнера по спілкуванню під кутом зору своїх особистісних та професійних якостей. Самоаналіз – інтимний процес, здійснюється на самоті, у комфортних умовах, без поспіху. Слід прослідкувати причинно-наслідкові зв'язки, які визначають вашу поведінку у спілкуванні з різними

дітьми. Важливо надати своїм відповідям певності, щоб позбавитися небажаних проявів. Ймовірні запитання для самоаналізу:

- Як ставляться до мене діти?
- Чого я прагну у спілкуванні з ними?
- Що мене радує (засмучує) у взаєминах з дітьми?
- Мої чесноти та недоліки?
- Чого я прагну позбавитися?
- Які якості я хотіла б у собі розвинути?
- Що заважає змінам на краще?
- Чи правдива я з собою?

Відповіді на ці запитання важливі з огляду на те, що самоаналіз є важливим етапом саморозвитку, вимагає від особистості неабиякої сміливості, чесності й самокритичності.

«Самоконтроль та саморегуляція»

У спілкуванні з дітьми дошкільного віку вкрай важливе уміння педагога контролювати свої емоції, думки, поведінку. Щоб зрозуміти, наскільки ви – вольова людина, спробуйте оцінити свою здатність говорити собі: «Стоп!», коли конфлікт набирає обертів. Адже невірне рішення дорослого, його імпульсивність лише ускладнюють ситуацію та вихід з неї. Чи здатні ви протистояти ситуативному бажанню, утриматися від агресії та тиску на дитину? Упевніться, що вчиняєте по відношенню до різних дітей справедливо. Приємних дітей, як правило, схвалюють частіше, вказують переважно на їхні чесноти і позитивні якості, ставлять за приклад. «Важким» дітям здебільшого дістаються зауваження, докори, соромлення. Схожим чином розподіляється ставлення вихователів до дошкільників різної статі: дівчаток вони частіше схвалюють, а хлопчиків – соромлять та карають. Чим це не предмет для роздумів та вправлення у самоконтролі поведінки? Як не важко, але багатьом слід змінити лексику, пом'якшати інтонування звернень та міміку. Якщо говорити компліменти «важкій» дитині менторським тоном, з байдужим

виразом обличчя, вона радше зреагує на емоції, тональність, ніж повірить словам.

«Самооцінка»

Адекватна самооцінка - важлива складова педагогічної рефлексії. На жаль, об'єктивність суджень, здатність подивитися на себе знеособленим поглядом, мов би збоку, звільнившись від звичного суб'єктивізму – не таке вже розповсюджене серед педагогів явище. Ми, частіше за все, критичні по відношенню до інших і вельми поблажливі по відношенню до себе. Адекватна самооцінка потребує чималих зусиль. Спробуйте відповісти чесно й обґрунтовано на такі запитання: наскільки вам до вподоби свій вираз обличчя, типові звороти, наказова форма звернень, різкі жести, галасливість під час конфлікту з дитиною? Оцініть ці прояви не поблажливо, а вимогливо, відверто, об'єктивно, критично. Це – точка відліку на шляху самовдосконалення. Варто виважено оцінити, чи потребує той чи інший вчинок дошкільника «масованої атаки». Можливо, не варто робити з мухи слона.

Семинар

З метою вдосконалення умінь формулювати й висловлювати педагогічну оцінку, регулювати й контролювати власні емоції, проведено семінар на тему « *Ефективне використання педагогічної оцінки*». Підкреслено, що оцінювання - стрижень регуляції гуманної взаємодії з дошкільниками, а оцінка - *соціальний інструмент*, що відображає рівень реальних проявів чуйності. Оцінка як думка педагога про соціальну компетентність дошкільників вимагає чималого мистецтва і певних наукових знань. Педагогічна оцінка має бути:

- *об'єктивною*: орієнтуватися на чітко визначені критерії оцінки різної міри прояву дитиною чуйного ставлення до однолітка;
- *справедливою*: неупередженою, вільною від суб'єктивного ставлення до тієї чи іншої дитини. Показником слугує відсутність у педагога звички

частіше схвалювати приємних, успішних дітей і докоряти, робити зауваження - складним і менш успішним;

- *адекватною*: відповідною реальній поведінці дошкільника в ситуації, коли поряд знаходиться одноліток, який переживає дискомфорт;
- *мотивованою* : містити чітке обґрунтування дотриманих і порушених критеріїв оцінки чуйності, засновуватися на безперечних доказах, доводах. Одним з показників переконливості педагогічної оцінки виступає її збіг із самооцінкою дитини;
- *стимулюючою*: містити вказівку на невикористані дитиною можливості, недосяжність ідеалу; заохочувати до актуалізації потенціалу, існуючих резервних сил; попереджати самозаспокоєність;
- *зацікавленою*: демонструвати інтерес до дитини, бажання її підтримати, радість з приводу її чуйної поведінки, засмученість байдужістю, стривоженість зловтішанням з невдач інших;
- *диференційованою*: розчленованою на часткові оцінки, завдяки яким привертається увага як до позитивних, так і до негативних проявів поведінки у конкретній ситуації. Важливо деталізувати ситуативні прояви, а не оцінювати особистість дитини в цілому;
- *виразною*: яскраво назовні вираженою, яка відображає почуття і думки педагога, супроводжується вербальними та невербальними засобами, добре запам'ятовується дитиною;
- *зрозумілою*: чітко і просто сформульованою, доступною, без іносказань та заумностей;
- *шанобливою*: ввічливою, такою, що визнає чесноти дитини, не зачіпає її почуття гідності й самоповаги, не принижує і не ображає.

Критерії благополуччя і розвитку дитини як особистості мають слугувати відправною точкою визначення педагогом стратегії своєї поведінки в ситуації оцінювання. Педагогічна оцінка має враховувати, якою «особистісною ціною» досягається виховні результати кожною конкретною дитиною.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

Згідно з програмою констатувального експерименту розроблено діагностичну методичку дослідження соціальної компетентності дітей старшого дошкільного віку. Застосування комплексної методики дозволило отримати значний обсяг цікавих емпіричних даних, які засвідчили особливості соціальних знань, умінь та навичок. Визначено рівні сформованості соціальної компетентності досліджуваних 5-7 років, запропоновано систему оптимізації виховного процесу, спрямованого на розвиток комунікативних умінь, вербальних і невербальних засобів спілкування, здатності попереджати та розв'язувати конфлікти.

Визначено критерії оцінки міри сформованості у дітей старшого дошкільного віку соціальної компетентності, до якої віднесено: розвиток комунікативних умінь, знання основних моральних норм і правил, володіння вербальними і невербальними засобами спілкування, сформованість соціальних базових якостей особистості. Структурними компонентами соціальної компетентності і визначено: когнітивний (система знань та уявлень), емоційно-ціннісний ставлення до соціальних умінь як до цінності), поведінковий (сформованість умінь та навичок прояву соціальної компетентності).

До розробленої діагностичної методики дослідження увійшли: індивідуальні бесіди, проєктивна методика, спостереження та моделювання експериментальної ситуації. Визначено чотири рівні сформованості у дітей 5-7 років життя соціальної компетентності : високий, оптимальний, середній та низький. Представники високого рівня характеризувались гармонійним поєднанням знань, ставлення та реальних умінь. Дошкільники, віднесені до оптимального рівня розвитку соціальної компетентності, характеризувались обережнішою за попередніх стратегією поведінки в процесі комунікативної взаємодії, нижчою схильністю до ризику, здатністю досягати успіху. Діти, які увійшли до складу групи з середнім рівнем розвитку соціальних умінь,

проявили ситуаційність поведінки, більшу залежність від допомоги дорослого. Дошкільники низького рівня утруднювалися прагнули не стільки досягти успіху, скільки уникнути неуспіху, не вміли планувати свої дії та без допомоги дорослого підтримувати конструктивну взаємодію..

Системою оптимізації передбачалася комплексна робота з дітьми старшого дошкільного віку та вихователями ЗДО. Ефективність виховання соціальної компетентності підвищувалася завдяки використанню у роботі з дошкільниками тематичних бесід, читанню дитячої художньої літератури, перегляду мультфільмів, використанню циклу вправ, моделюванню експериментальних ситуацій та творчих завдань, застосуванню ігор. Виховна діяльність покращувалася завдяки використанню системи консультацій для педагогів та проведенню семінару, які сприяли усвідомленню вимог, яким має відповідати педагогічна оцінка.

ВИСНОВКИ

На основі аналізу наукової літератури з обраної теми дослідження та проведеного експерименту ми дійшли таких висновків:

За першим завданням схарактеризовано соціальну компетентність як наукову категорію. Сучасні фахівці під нею розуміють інтегральну якість особистості дошкільника, комплекс із знань, умінь, навичок, звичок, базових якостей. Дитина старшого дошкільного віку має знати культурні норми та обмеження у спілкуванні, національні звичаї й традиції, етикет у сфері спілкування, дотримуватися моральних правил поведінки у суспільстві. Комунікативна компетентність – це узагальнена комунікативна властивість особистості, яка включає в себе комунікативні здібності, знання, уміння і навички, чуттєвий та соціальний досвід. Комунікативна компетентність виступає інтегральною якістю, яка входить до складу соціальної компетентності, синтезує в собі загальну культуру.

Згідно **другого завдання** визначено педагогічні умови ефективного виховання у дітей старшого дошкільного віку соціальної компетентності. До основних педагогічних умов, що оптимізують процес виховання у ЗДО, віднесено: розширення уявлень дошкільників про соціальну компетентність та її роль в житті; оновлення технологій створення у ЗДО комфортного для взаємодії з однолітками середовища; вправлення дітей в уміння використовувати у спілкуванні з однолітками вербальні та невербальні засоби, лагідні слова, слова вибачення; з допомогою педагогічної оцінки посилити роль таких базових якостей особистості, як людяність, справедливість, чуйність та гордість. Упровадження у педагогічну практику вказаних умов сприятиме більш ефективному вихованню у дітей 5-7 років соціальної компетентності як складного особистісного феномену та інтегрованої якості.

За **третім завданням** визначено критерії, показники та компоненти, за якими оцінюється міра вихованості у дітей старшого дошкільного віку соціальної компетентності. В якості основних критеріїв оцінки соціальної компетентності визначено: сформованість комунікативних умінь досліджуваних (уміння налагоджувати, підтримувати взаємодію, попереджати та розв'язувати у мирний спосіб конфлікти); знання основних моральних норм і правил та здатність орієнтуватися на них в процесі спілкування та спільної з однолітками діяльності; оволодіння дітьми 5-7 років життя вербальними та невербальними засобами в спілкування процесі виконання спільної діяльності (здатності розпізнавати основні емоції та жести, уміння використовувати лагідні слова, слова вибачення тощо); вихованість базових соціальних якостей особистості (людяності, справедливості, совісності, чуйності, власної гідності).

Структурними компонентами соціальної компетентності і визначено: когнітивний (система знань та уявлень дошкільників про соціальну компетентність та її роль в житті), емоційно - ціннісний (ставлення дітей 5-7 років до соціальних умінь як до цінності та життєвого орієнтиру),

поведінковий (сформованість умінь та навичок налагоджувати взаємодію, домовлятися, поступатися, орієнтуватися на спільний результат, попереджати та вирішувати у мирний спосіб конфлікти, що виникають)

У відповідності з **четвертим завданням**, схарактеризовано рівні вихованості у дошкільників соціальної компетентності. Базуючись на визначених вище критеріях та компонентах, враховуючи модальність та стабільність прояву соціальної компетентності, було виділено чотири рівні її сформованості у дітей старшого дошкільного віку – високий, оптимальний, середній та низький.

Представники високого рівня (24%) характеризувались гармонійним поєднанням знань, ставлення та реальних умінь; здатністю налагоджувати спільну діяльність, укладати компроміси та попереджати конфлікти. Дошкільники, віднесені до оптимального рівня розвитку соціальної компетентності (28%), характеризувалися обережнішою за попередніх стратегією поведінки в процесі комунікативної взаємодії, нижчою схильністю продукувати нові ідеї та пропонувати оригінальні рішення, здатністю досягати спільного результату діяльності. Діти, які увійшли до складу групи з середнім рівнем розвитку соціальних умінь (38%), проявили ситуаційність поведінки, більшу залежність від допомоги та підтримки дорослого в процесі спілкування та спільної з однолітками діяльності. Дошкільники низького рівня (10%) прагнули не стільки досягти успіху, скільки уникнути неуспіху; вони підкорялися однолітку, виконували його розпорядження та доручення, не вміли без допомоги дорослого підтримувати конструктивну взаємодію, домовлятися та узгоджувати позиції.

За п'ятим завданням дослідження розроблено систему ефективного виховання у дітей 5-7 років соціальної компетентності, яка передбачала оптимізацію середовища, насиченість його вербальним та невербальним спілкуванням, можливістю обирати партнерів за власним бажанням. Роботою були охоплені як досліджувані старшого дошкільного віку, так і вихователі експериментального дошкільного закладу.

У роботі з дошкільниками застосовувалися різноманітні методи виховного впливу – тематичні бесіди, читання дитячої художньої літератури, перегляд мультфільмів про дружбу, цикл вправ, моделювання експериментальних ситуацій та виконання творчих завдань, ігри комунікативної спрямованості. Вказані методи актуалізували свідомість досліджуваних, надавали можливість вправлятися в умінні проявляти соціальні уміння та налагоджувати спільну діяльність, заохочували бажання досягти спільного результату.

Експериментальна робота з вихователями базувалася на організації системи консультацій, адресованих педагогам, та проведенні семінару. Цикл консультацій розширював уявлення про соціальну компетентність як інтегральну категорію; уможлилював оволодіння сучасними технологіями формування у дошкільників адекватної самооцінки; оснащував новітніми методами виховання соціальних умінь. Організований семінар спрямовувався на усвідомлення ролі педагогічної оцінки у формуванні в дошкільників соціальної компетентності, розумінні основних вимог, яким має відповідати педагогічна оцінка, осучаснення її змісту та форм.

Результати проведеного дослідження не вичерпують широти постанови питання щодо виховання у дітей старшого дошкільного віку соціальної компетентності. Подальшого вивчення потребують питання експериментального вивчення особливостей прояву соціальної компетентності дошкільників 3-7 років як складного особистісного феномену у різних видах діяльності та методичне забезпечення процесу її формування у відкритих та закритих закладах дошкільної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артемова, Л. В. *Соціалізація дитини в родині*. Дошкільне виховання. № 3. 2004. С. 3–5.

2. Базовий компонент дошкільної освіти України//Вихователь-методист дошкільного закладу. 2021. № 2.. С. 4

3. Балл, Г. О. *Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічній сферах)*. 2-ге вид., доп. Житомир: Рута.. 2008. 255 с.
4. Бех І. Д. *Виховання особистості*. Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. К.: Либідь . 2003. 280 с.
5. Бех, І. Д. *Особистість у просторі духовного розвитку*. К.: Академвидав,. 2012. 256 с.
6. Богуш, А.М. *Дефініції «духовність» і «моральність» в аспекті національного виховання в Україні*. Морально-духовний розвиток особистості в сучасних умовах. К. Кн. 1. 2000. С. 18-23.
7. Вовчик-Блакитна, О. О. *Індивідуальні особливості емоційного розвитку дитини: стратегії педагогічного супроводу*. Практична психологія та соціальна робота. 2006. 4. 1–3.
8. Вовчик-Блакитна, О. О. *Дитина у контексті сучасних соціокультурних тенденцій виховання*. Практична психологія та соціальна робота. 2008. №9. 1– 5.
9. Врочинська, Л. І. *Технологія спільного педагогічного впливу вихователів і батьків на виховання гуманної поведінки старших дошкільників*. Інноватика у вихованні. Вип. 7(1). 2018. С.74-84
10. Гавриш, Н. В. *Розвиток мовленнєво-творчої діяльності в дошкільному віці*. (Монографія). Донецьк: ТОВ Лебедь. . 2001. 218 с..
11. Гавриш, Н. В. *Методика розвитку зв'язного мовлення дітей дошкільного віку: навч.-метод. посібник*. Луганськ: Альма-матер 2004. 12 С.12.
12. Гончарова-Горянська М. *Соціальна компетентність дошкільнят: поняття, зміст, формування в сучасних навчальних закладах*. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. Ін-т проблем виховання АПН України. Київ, 2006. С. 219-226.
13. Гончарова-Горянська М. *Соціальна компетентність: поняття, зміст, шляхи формування в дослідженнях зарубіжних авторів*. Рідна школа. 2004. №7–8. С. 71-74

14. Гулько, Ю. А. *Раннее развитие способностей детей (анализ методик)*. Обдарована дитина. 2010. № 3. 46–57.
15. Гуріна, З. В. *Психолого-педагогічні умови становлення самостійності у дітей раннього віку*. автореф. дис.. канд. психол. наук. 2004. 18 с..
16. Деснова, І. С. Шляхи взаємодії педагогів із батьками дітей раннього віку. Дошкільна освіта. 2007. №4(18). С. 39–41.
17. Дідук, І. А. *Взаємини між дітьми в сім'ї як чинник їх психосоціального розвитку*. (Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук). Київ..2001. 271 с.
18. Долинна, О. *Батьки в дошкільному закладі: споживачі та гості чи партнери-однодумці?* Дошкільне виховання. 2007. № 1. С.6–8.
19. Докторович М. Соціальна компетентність як наукова проблема// психологія і суспільство. 2009. №3 (37). С.144-147.
20. Захарова, Н.М. *Адаптація дітей дошкільного віку до сучасного соціального простору: монографія*. – Донецьк: вид-во «Ноулідж»ю .2010. 216 с.
21. Захарова, Н. М. *Ігрові техніки на допомогу адаптації*. Палітра педагога. 2004. №4. 11–13.
22. Зданевич, Л. В. Психічне здоров'я як інтегральна характеристика повноцінності психічного функціонування індивіда. Зданевич, Л. В. (2016). Аналіз чинників та індикаторів, що впливають на розвиток сучасних дітей та їхню стратифікацію за категоріями. Педагогічний дискурс: зб. наук. праць. Хмельницький : ХГПА. 2017. Вип. 20. 115–122.
23. Капська, А. *Соціально–педагогічна діяльність як умова соціалізації особистості*. Соціальна педагогіка. Київ: Центр навчальної літератури. 2003. 256 с.
24. Карнаух, Л. П. Сім'я як чинник соціалізації дітей дошкільного віку в реаліях сьогодення. Наука і освіта. – Одеса: Півд. наук. Центр АПН України. № 4 (Педагогіка). 2013. С.181–184.
25. Карнаух, Л. В. Соціальне середовище як чинник соціалізації дітей

дошкільного віку в реаліях сьогодення. Соціальна педагогіка: теорія та практика. 2004. Вип. 1. С. 4–8.

26. Кириленко, Т. С. Аналіз емоційного світу особистості: теоретичні положення, прояви та методичні прийоми. Соціологія. Психологія. Педагогіка. 2007. № 27–28. С. 30–32

27. Ковшар, О. В. *Забезпечення розвивального середовища в навчально-виховному процесі п'ятирічок*. Наука і освіта: наук.-практ. журн. Південноукр. нац. пед. ун-ту ім. К. Д. Ушинського. 2014. Випуск 10 с. 94–98.

28. Кононко, О. Л. Виховуємо соціально компетентного дошкільника : навч.-метод. посіб. до Базової прогр. розв. дитини дошк. віку «Я у Світі». Київ: Світич.. 2009. 208 с.

29. Кононко, О. Л. *Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві)* : [навч. посібник для вищих навчальних закладів]. Київ: Освіта. 1998.. 255 с.

30. Кононко, О. Л. *Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (Системний підхід)*. Київ: Стилос.2000. 336 с.

31. Кононко, О. Л. *Умови розвитку в ранньому онтогенезі цілісного світобачення*. Науковий вісник Кременецького обласного гуманітарно-педагогічного ін-ту ім. Т. Шевченка. Сер. : Педагогіка. 2013. Вип. 2. С. 85–91.

32. Кравченко, Т. В. Особистість і соціальне середовище: проблеми взаємодії. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : збірник наукових праць. Київ – Житомир : В-во «Волинь». Кн. I, 2003. С.132–137.

33. Кравченко, Т. В. Соціалізація особистості й соціальне середовище. Теоретико-методичні проблеми дітей та учнівської молоді : збірник наукових праць. Вип. 9. Кн. 2, 2006. С.23–29.

34. Крутий, К. Л. *Освітній простір дошкільного навчального закладу*. Ч. 1: Концепції, проектування технології створення. Запоріжжя: ЛПКС.2009. 13 с.

35. Кузьменко, В. У. Розвиток індивідуальності дитини 3-7 років.

(Монографія). Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова. 2005. 140 с.

36. Кульчицька, О. І. Психологічні особливості дітей дошкільного віку: методичні рекомендації. Обдарована дитина : наук.- практичний освітньо-популярний журнал для педагогів, батьків та дітей. 2004. № 7. С. 14–28.

37. Курінна, С.М. Особливості соціалізації дітей 6-7 років в різних умовах життєдіяльності: автореф. дис. канд. пед. наук. Луганський національний педагогічний ун-т ім. Тараса Шевченка. Луганськ.2004. 20 с.

38. Курінна, С. М. Система соціально-педагогічної роботи з дітьми-сиротами в процесі трансформації дитячих будинків. (Монографія). Слов'янськ: Вид. «Друкарський двір».2012. 270 с.

39. Ладивір, С.О *Індивідуалізація виховання дитини в дитячому садку*. Дошкільне виховання. 2002..№1. С.14-15.

40. Лисенко, Н. В. *Нові підходи до організаційно-методичного забезпечення педагогічного процесу в дошкільному навчальному закладі у руслі європейських освітніх інновацій*. Вісник Прикарпат. ун-ту. Педагогіка. Вип. XXIV. Івано-Франківськ : Плай.2008. С. 177–185.

41. Лисенко Н. В.. *Педагогіка українського дошкілля* : навчальний посібник.2-ге вид., доп. Київ: Слово. 2010. 380 с.

42. _Лесіна Т. М. Розвиток соціальних умінь і навичок у дошкільників в системі сучасної парадигми передшкільної освіти / Т. М. Лесіна // Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського». Випуск 4 (117). Серія: Педагогіка. Одеса : ПНПУ імені К. Д. Ушинського, 2017. С. 45–50

43. Лохвицька, Л. В. *Формування пізнавальних інтересів у навчально-ігровому середовищі*. Дошкільне виховання. 1999. № 10. С. 8–10.

44. Лукашевич, М. П. *Соціалізація. Виховні механізми і технології*: Навчально-методичний посібник. Київ: ІЗМН. 1998. 334 с.

45. Любарська, О. М. *Основи соціалізації особистості*: Навчальний посібник. Миколаїв: Вид-во «Ліон».2004. 180с.

46. Мороз, Р. А. Міллер, Н.Е. *Емпіричне дослідження формування "образу Я" у дітей старшого дошкільного віку*. Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія : Психологічні науки.- Вип. 2.13. 2014. С. 156-160.

47. *Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні*. Книга класного керівника: Довідково-методичне видання /Упоряд. С.В.Кириленко, Н.І.Косарева. Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2005. 560 с. С.288-327.

48. Олійник І. *Я працюю з малюками*. Планування та діагностика в першій молодшій групі дошкільного навчального закладу / Л.М. Олійник, І.А. Романюк - Харків, .25 с.

49. Печенко І. П. Соціалізація дітей в умовах сільських навчально-виховних комплексів : дис ... канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Дошкільна педагогіка». Київ, 2003. 208 с

50. Піроженко, Т. О., Хартман, О. Ю. *Парціальна програма з розвитку соціальних навичок ефективної взаємодії дітей від 4 до 6–7 років «Вчимося жити разом»*. К.: Видавництво «Алатон»,. . 2016. 32 с.

51. Піроженко, Т. О. *Дитина у сучасному соціопросторі* : навч. посібник. За ред. Т. О. Піроженко. Київ. Кіровоград : Імекс-ЛТД. 2014. С.212

52. Поніманська, Т. І.. *Теоретико-методичні засади гуманістичного виховання дітей дошкільного віку*. (Монографія). Рівне: РДГУ. 2006. .234 с.

53. Поніманська, Т. І., Козлюк О.А., Марчук Г.В. Виховання людяності: методичний посібник. Рівне. 2012. 160 с..

54. Потапчук Т. *Становлення національної ідентичності*. Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. Ч. 2. 2011. С. 281-287.

55. Рогальська, І. П. *Соціалізація особистості у дошкільному дитинстві: сутність, специфіка, супровід*. (Монографія). Київ: Міленіум, 2008. 400 с.

56. Рогальська-Яблонська, І. П. *Педагогіка соціалізації: особливості патріотичного виховання дітей дошкільного віку*. Збірник наукових праць

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.
Умань : ФОП Жовтий О. О. В.2. 2016. С. 290–297.

57. Саприкіна О.В. Теорія і методика розвитку мовлення дітей раннього віку : навч. посіб студ. вищ. Навч. закл. К.: Слоао. 2003. 343 с.

58. Сидельникова, О.Д .*Виховання ціннісного самоставлення - запорука розвитку обдарованої особистості.* Освіта та розвиток обдарованої особистості. Дидактический журнал, . 2017. №3. С. 274-277

59. Стародубцева І. В. Соціальний досвід як продукт соціалізації особистості. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. Київ: Ін-т проблем виховання АПН України, 2006. Вип. 9. Кн. 1. С. 30–39

60.Тарабасова Л.Г. *Тарабасова Л. Г. Філософія гуманної педагогіки Марії Монтессорі / Л. Г. Тарабасова // Грані.* 2015. № 9. С. 124-128.

61. Утьосова О.І. Дослідження соціальної свідомості у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями: Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки: зб. наук. праць. Вип. №1 (349). Ч 2. Старобільськ, 2022. С. 260-269.

62.Федоруц М. В. Соціально-педагогічні умови формування соціальної компетентності старшокласників засобами неформальної освіти: дисертаціяканд пед. н. Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 2021 ...с..

63.Шишова О. М. Психолого-педагогічні засоби розвитку соціальної компетентності дошкільників / О. М. Шишова // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки зб. наук. пр. / К.:КНУ ім. Тараса Шевченка, Вип. 15 2012. С. 168-174.

ДОДАТКИ

Додаток А.

Методи до когнітивного компоненту соціальної компетентності

З метою встановлення особливостей знань дітей 5-7 років про уміння спілкуватися та спільно діяти використано метод бесіди. Було проведено дві бесіди: запитання першої спрямовувалися на з'ясування загальних уявлень досліджуваних про дружбу, спілкування та спільну діяльність, а друга - на розвиток оцінних суджень щодо власного уміння спілкуватися та налагоджувати спільну з однолітком діяльність.

Бесіда 1 «Що я знаю про спілкування»

Форма проведення – індивідуальна. Бесіда містила відкриті та закриті запитання, що дозволило дошкільникам, з одного боку, визначитися з самостійним вибором, з іншого – надати пріоритет одному з можливих варіантів відповідей. З огляду, що в експерименті взяли участь 16 дітей старшого дошкільного віку, які відповідали на шість запитань, усього було проаналізовано 96 протоколів. Запитання спрямовувалися на визначення змісту провідних категорій, розуміння дітьми понять «гуманне-негуманне спілкування», для чого в житті вміти спілкуватися. Перелік запитань подано нижче.

Запитання бесіди 1.

1. Уміння спілкуватись для щасливого життя людини:

- важливе;
- не дуже важливе;
- не важливе;
- не знаю.

2. Як почуває себе людина, відкрита для спілкування з оточуючими?

3. Що переживає людина боязка, невпевнена у собі, самотня?

4. Що означає «правильно спілкуватися»?

5. У процесі спільної діяльності найважливішим є:

- врахування бажань та здібностей партнера;
- уміння домовлятися, узгоджувати позиції;
- здатність допомогти, підтримати іншого;

- попередити конфлікти, розв'язати їх у мирний спосіб?
- 6. Що є найважливішим результатом спільної діяльності?
- 7. Що таке дружба?

Бесіда 2 «Чи вмю я спілкуватися?»

Форма проведення індивідуальна. Кожній дитині належало відповісти на шість запитань, спрямованих на з'ясування самооцінок вміння спілкуватися та допомагати одноліткам з власної ініціативи, товаришувати, робити та отримувати добрі вчинки. Усього було проаналізовано 98 відповідей 16 досліджуваних 5-7 років життя, що дало змогу отримати цікавий емпіричний матеріал про особливості спілкування та спільної діяльності дітей старшого дошкільного віку з однолітками. Детальний перелік запитань подано нижче.

Запитання бесіди 2.

1. Ти – друг (подруга) :

- хороший (а);
- не дуже хороший (а);
- поганий (а);
- не знаю?

2. Хто твій найкращий друг (подруга)?

3. Що хорошого ти зробив для свого друга (подруги)?

4. Що хорошого зробив для тебе твій друг (подруга)?

5. З ким би ти хотів спільно виконувати складну роботу і чому?

6. Як ти дізнаєшся, що твій друг погано себе почуває?

Обробка відповідей дітей старшого дошкільного віку на запитання двох бесід представлена у підрозділі 2.2.

Додаток Б.

Додаток В.